

Áigečállaga nubbi nummir lea plánejuvvon almmustahttot giđđat 2018. Nuppi nummira temán lea lingvistihkka. Doaimmahussii leat juo bohtán moanat deavsttat, muhto ain lea dilli ja áigi čállit dange nummirii. Goalmmát nummir bohtá olggos čakčat 2018 temáin *Álgoálbmotdutkanmuš*. Daid čállosiid birra lohkkat ja čállit ožžot lassedieđuid dutkansearvvi ruoktosiidduin (<http://www.dutkansearvi.fi>).

Dutkansearvi blogga lea rabas háleštallankanála sámi ja álgoálbmogiid dieđalaš áššiin sihke sin áigeovdilis gielalaš ja kultuvrralaš áššiin ja vuoigatvuodain. Dan bokte lea maiddái vejolaš juohkit dieđu áigeovdilis konferenssain ja eará dáhpáhusain. Dutkansearvi sávvá oažžut lasi bloggačállosiid! Ulbmilin lea almmustahttit moadde blogga mánotbajis. Ulbmilin lea čállit bloggaid sámegillii, muhto maiddái earágielat bloggačállosat leat buresboahhtin.

Marja-Liisa Olthuis & Irja Seurujärvi-Kari

Sáme gielaide ealáskahttin – geasa ávkin?

Sámiid njálmmálaš árbi, máinnas-, juoigan-, livđe- ja leu'ddárbi, lea hui rikkis ja dat lea guoddán sáme giela ja -kultuvrra agibeavve. Girjjálaš dahje čállingiela dáiddu sámit dárbbasišgohte eanet easka hui maŋjit dalle, go modernitehta ja institušuvnnat, nugo skuvla, bohte maidái Sápmái.

Sámit leat máhttán mánggaid gielaide, daningo sii leat eallán mánggaid álbmogiid ja kultuvrraid gaskkas. Našuvnnastáhtaid huksen ja nationalistalaš politihka leavván váikkuišgođii sápmelaččaide nu, ahte dat heahpanišgohte iežaset kultuvrra ja giela. Sáme giella goittot ii jávkan ja olbmot jotke giela hállama iežaset árbevirolaš birrasis, nugo ruovttus, boazodoalus ja eará árbevirolaš bargguin ja ealáhusain.

Eatnigiellagat leat doallan giela ja kultuvrra badjin ja ná dat leat seilon ja sirdon. Stuurámuš oassi giellamáhttiin eai goit goassige olus geavat čállingiela. Čállingiella lea dikotomalaš iđa dan láhkai, ahte muhtumat geavahit dan ollu ja muhtumat eai jur ollenge. Liikká čállingiela geavaheapmi lea ávkkálaš ja dárbbalaš moderna máilmmis, nugo medias, hálddahasas, skuvlla ja diehtagis.

Árbevirolaš domenaid lassin lea bohtán ođđaáigásaš domenat. Daid sáhtttá juohkit guovtti oassái: heajos ja gievrras domenat. Heajos domenat leat dábálaččát passiivat. Dat sáhttet leat virggálaš lágain suodjaluvvon domenat dahje eahpevirggálat nugo gávpi ja boasta. Gievrras domenat leat dakkárat, main giella gullo ja oidno; sáme giella oahpahušgiellan skuvllas, sosiálalaš media, dieđalaš giella sihke friijaáigge ja

giellaservošiid doaimmain. Giellaaktivisttaid ja dutkiid bargun lea dalle gávdnat dássedeattu árbevirolaš ja moderna domenaid badjin doallamis. Hástalussan lea maŋimus logiid jagiid šaddan árbevirolaš sámeguovllu olggobealde ássi sápmelaččáid giela seailuheapmi. Dán áigge gievrras dahje moderna domenat leat šaddamin giela seailuheaddji domenan. Dutkansearvvi ágečála lea dát odđááigásaš ja gievrras domena. (Olthuis, Paksi, Rauhala & Seurujärvi-Kari 2017: **Learning through language and digital technologies**. Indigenous epistemologies in a dialogue with Euro-American academia. 27.–28.9.2017, Tromsø, Norway.)

Doaimmahangottis leage illu sávvat váimmolaččat buresbohtin lohkat Sáme giela ja -kultuvrra dutkansearvvi vuosttaš dieđalaš áigečállaga! Dán vuosttaš nummira temán lea välljejuvvon giellaealáskahttin: olbmui galgá leat mokta geavahit ja várjalit iežaset giela ja kultuvrra. Dán nummira siidduin mii oaidnit dutkiid čállimin dan fáttá birra. Dán nummiris leat fárus guhtta artihkkala. Sáme giela ja -kultuvrra dutkansearvi háliida lieggasit giitit dán nummára čálliid.

Manin dát odđá almmustahttinkanála galggai šaddat? Sivvan lea dat, ahte sámedutkamuš ii leat nu boares suorgi, ja ovttaláhkai dieđalaš máilmmis lea dovdan konkrehtalaččat dan, ahte sáme giella ii leat Suoma bealde bures dohkken dieđalaš almmustahttingiellan. Muđui dieđalaš čállin sámegillii lea odđá ášši, ja muhtunláhkai lea ain leamaš álkit dorvvastit eanetlohkogielaide - oassin juo dan dihte, ahte dieđalaš almmustahttinkanálat leat leamaš eará gillii go sámegillii. Dán nummiris leat geavahuvvon buot golbma Suomas hállon sáme giela. Das duohkoge jurddan lea dohkkehit buot sáme gielaid geavaheami čállingiellan. Dát áigečála fállá goit ovttá lasseforuma dieđalaš čállimii sámegillii.

Dutkansearvi ávžžuha, ahte dutkit ja aktivisttat geavahit dán foruma roahkkadit ja ovdagattuid taga. Mii galgat hukset vuodu earret sámegillii čállimii maiddái dasa ahte mii bastit gaskaneamet čájehit stuorát gielalaš doarjaga ja toleránssa. Dalle lea sámegiela boahttevuohta ovdánit čállingiellan. Dalle lea dutkiin ja aktivisttain vejolaš lonuhallat oaiviliid ja nie hukset buoret sámebirrasa sámegiela olbmuid.

Sámikielâi iäláskitem – Kiäs ävkkín?

Sámikielâ njálmálâš árbi, tego mainâs- já juoigâm-/livde-leu'dd-árbi, lii riges, já tot lii kuáddám sámikielâ já kulttuur avepeeivi. Kirjálíi kielátááidu vuod sámmiliih tarbáškuottii eskin manjeed talle ko moderniteet já instituutioh, eromášávt škovlá, juksii Sámikuávlá.

Sámmiliih láa meiddei máttám maangâid kielâid tondiet ko sij láa iállám maangâi almugij já kulttuurij kooskâst. Eskin aalmuglâšstaatâi huksim já nationalistlâš politiik levânem vaaigutškuottii sámmiláid nuuvt et sij heppânškuottii jieijâs, kulttuuris sehe kielâs. Sámikielâ kuittâg siáilui jieijâs ärbivuávlíi pírrâsist tego pääihist, puásuituávlust já eres ärbivuávlíjn pargoin já eellimkiäinuin.

Eenikielâliih láa ain toollám kielâ já kulttuur paijeen, já näävt toh láa siáilum já sirdum. Stuárráamus uási kielâmättein ij kuittâg kuáassin ennustkin keevti čäällimkielâ. Čäällimkielâ lii digotomlâš almoon: motomeh kevtih tom ennuv, motomeh iä jur ollágin. Liijká-uv čäällimkielâ máttu lii ávhálâš tááláá moodeen maailmist tego mediast, haldâttâsâst, škoovlâst já tiittust.

Ärbivuáváláš domenij paaldân láá puáttám uđđááigásiih domeneh. Taid puáhtá jyehid hiäjus já kievrâs domenáid. Hiäjus domeneh láá táválávt passiivliih. Taah pyehtih leđe virgáliih laavâ suoijim domeneh teikâ epivirgáliih tego kävppi já postâ. Kievrâs domeneh vuod láá tagareh, main kielâ kulloo já uáinoo: sämikielâ máttááttâskiellân škoovlâst, sosiaallâš mediast, tiedâlâš kiellân, rijjääigi já kielâsiärvus tooimân.

Kielâaktivistij já totkei pargon šadda-uv talle kavnâđ täsitiädu ärbivuáváláš já moodeern domenij paijeentolâmist. Hástun majemui love ive ääigi lii vala šoddâm ärbivuáválii Sämikuávlâ ulguubeln ässee sämmilij kielâtaáidtu siäiluttem. Taan ääigi taah modern domeneh láá-uv šoddâmin kielâ siäilutteijen já uđđâ sirdemsaijeen. Tutkâmseervi äigičaalâ lii taan ääigi uđđâ, kievrâs kielâdoomeen!

Nuuvtpa toimáttâskoddeest lii-uv ilo tuáivuttiđ *váimulávt tiervâpuáttim* luuhâđ **Sämikielâ já -kulttuur tutkâmseervi** vuossâmuu tiedâlii äigičalluu! Taan vuossâmuu nummeer teeman lii väljejum kielâiäláskitem: ulmuin kalga leđe motivaatio kevtid já varjâlid jieijâs kielâ já kulttuur. Taan nummeer siijđoin mij uáinip totkeid čälimin taan fáádást. Taan numerist láá fárust kuttâ artikkâl. Sämikielâ já -kulttuur tutkâmseervi haalijd-uv lieggâsávt kijtteđ taan nummeer čälleid.

Mondiet taat uđđâ almostitemuáli koolgâi šoddâđ? Suijân lii tot, et sämitutkâmuš ij lah nuuvt puáris syergi, já oovtmottoom lii tiedâlii maailmist tubdâm konkreetlávt tom, et sämikielâ ij lah Suomâ peln nuuvt pyereest tuhhim tiedâlii almostitemkiellân. Mudoj-uv sämikielân čäällim tiedâlávt lii uđđâ äšši, já mottoomnáál lii ain lamaš “älkkeb” turvâstid eenâblovokielân - uáassin jo tondiet, et tiedâliih almostitemuáliih láá lamaš eres kielân ko sämikielân. Taan numerist láá kevtum puoh kulmâ Suomâ pele sämikielâ. Täst ovdâskulij-uv juurdân lii tuhhiittiđ puoh sämikielâid čäällimkiellân. Taat addel kuittâg oovtâ lasefoorum sämikiel tiedâlii čälimân.

Tutkâmservi ávžoo, et totkeeh já aktivisteh kiävtáččii taan foorum ruokkádvat já muneoskoittáá. Mij kolgâp huksiđ vuáđu sâmi kielân čälimân já meiddei toos, et mij koskânân čäittip stuárráb kielâlii torjuu já tolerans. Talle sâmi kielâst lii puátteevuotâ ovdániđ čäällimkiellân. Talle lii totkeid já aktivistáid máhđulâš lonottâllâđ uáivilijđ já toin naalijn huksiđ pyereeb sâmi pírrâs sâmmiláid já eres-uv sâmi kiel sárnoid.

Marja-Liisa Olthuis & Irja Seurujärvi-Kari

Artihkkaliid guovddášdoahpagat leat giela ealáskahttin, gielalaš toleránsa, gielalaš olggušteapmi, davvisámegiela standardiseren, nuortalašgiela dokumenteren sihke sáme giela ceavzinnávccaid mihtidangažáldagat.

Marja-Liisa Olthuis giedahallá giellaealáskahttima doahpaga ja dan, mii lea giellaplánen. Mo giellaealáskahttinprošeavttat huksejuvvojit ja makkár áššit daidda váikkuhit.

Mari Keränen govve iežas artihkkalis, mo davvisámegiela plánen 1970-logus lea dáhpáhuvvan ja mii lei giellalávdegottis čállinvuogireforma ulbmilin. Son lea geavahan metodan dáža gielladutki Lars S. Vikøra korpusplánema analyserenmodealla, mii sisttisdoallá sullii guoktelogi prinsihpa. Son lea jearahallan guokte giellalávdegotti miellahtu.

Torkel Rasmussena artihkkalis jerro, man lahkái sáhtta mihttidit ovttá giela dili ja dan ceavzinnávccaid. Mo sápmelaččat leat dál juohkásan giellamáhtuid mielde? Mat leat sápmelaččáid ja sáme giela hálliid duodálaš logut? Giela ceavzinnávccaid sáhtta gávnnahit máŋgga vuogi mielde, earret loguid dutkama, maiddái giellalága ja dan ollašuvvama, sierralágan giellaprográmmaid, gielladoalladumiid ja eará vugiid dutkama mielde. Logut ná eai iešalddes duodas buot gielladilis. Sámiid ektui logut muđuige leat unnit, vaikko dát logut orrot nuppe dáfus hirpmástuhtti: Rasmussena mielde lea fuolastuhtti dat, ahte Norgga bealde dušše unnit go 25 % máhttet dahje hállet sáme giela ja vejolaččat eanet go 75 000 eai máhte.

Toimâttâskode peeleeest - Doaimmahusa beales

Helsingist / Helssegis 15.12.2017

Marja-Liisa Olthuis

FT. Dos.

Oulu ollâopâttâh

Giellagas-instituut

Irja Seurujärvi-Kari

FT

Helssega universitehta

Álgoálbmotdutkanmuš

Gáldut

Olthuis, Marja-Liisa, Attila Paksi, Ilona Rauhala & Irja Seurujärvi-Kari 2017:
Learning through language and digital technologies. *Indigenous epistemologies in a
dialogue with Euro-American academia*. 27.–28.9.2017. Norway: Tromsø.

Marja-Liisa Olthuis: Kielâiäláskitem - jyehi ulmuu vuoigâdvuotâ

Mari Keränen: Davvisámegiela standardiseren – mo lea dáláš čállinvuohki ovdánan? –
Sosiolingvisttalaš analysa 1978- čállinvuogi ja giellalávdegotti barggu birra

Torkel Rasmussen: “Eanet sápmelaččat go goassege ovdal” - Leago vejolaš mihttidit
ovtta giela dili?

Kielâiäláskitem – jyehi ulmuu vuoigâd-vuotâ

Dos, FT Marja-Liisa Olthuis
Oulu ollâopâttâh, Giellagas-instituut

Laiđiittâs

Taan nummeer kuávdáš teeman lii kielâiäláskitem. Kielâ kalga iäláskittiđ ton uhkevuálásâšvuotâ tiet – tondiet, et kielâ sirdum čuávuvâš suhâpuolváid lii jo-uv potkânâm teikâ aštum. Talle ko kielâsiärvus luápá jieijâs kielâ kevttimist já sirdoo kevttiđ eenâblovo kielâ meiddei jieijâs juávhu siste, lii saahâ kielâlii assimilaatiost adai kielâmolsomist. Taat artikkâl addel uáinu toos, maid kielâ siäilum oovdân kalga já puáhtá porgâđ.

Mii kielâiäláskitem lii?

Kielâiäláskitem ulmeh

Kielâiäláskitem tuálá sistees taid tooimâid, moi ulmen lii potkiđ kielâlii assimilaatio teikâ kielâmolsom ovdánem. Taah tooimah kyeskih ohtsâškoodán, kielâsiärvusân já ovtâskâs ulmui. (TSKE 2012,12.)

Jieččân luvâldâlmijn mun lam ovdebái lasseen miäruštállâm kielâiäláskitem “aalgâalmugkielâ / ucceeblovokielâ káijumân viggee kielâvuáváamin (kielâvuávám, eng. *Language planning*)”. Muštottâm meiddei tom, et kulttuurist lii čovgâ ohtâvuotâ kielân, ton siäilumân já lappuumân. Kulttuurtooimâi paijeentoollâm kieláin oovded sehe kielâ et kulttuur siäilum. Mut jis kulttuur já ärbi láppoo, tot läävee tuálvuđ kielâ-uv fárustis.

Kielâiäláskitem ulmen lii macâttiđ kielâ aktiivlii anon nuuvt et sehe naatiivsárnooh já L2-sárnooh (= ij-nativeh jo-uv etnisii juávhu siste teikâ ton ulguubeln) kevttih kielâ. Kuohtuuh sárnoottiijpah annojeh. Eenikielâliih sárnooh láá kielâ pyeremuuh äššitobdeeh, kiäh siäilutteh tááláid

kielâkevttimohtâvuodâid, moin kielâ lii sirdum. Sii kielâlii já kulttuurlii máátu tuárjumân kalga kevttiđ naavecâid. L2-sárnoi peht kielâ finnee uđđâ kevttimohtâvuodâid, mii pelestis iššeed kielâ paijeentolâmist pääihist já ton ulguubeln. Kielâohtâvuodâi mere lasettem luhostuvá toin naalijn, et kielâ uáppih sehe etnisii juávhu ulmuuh et ulguupiälásiih, kiäh čonnâseh kielâ paijeentolâmân. TSKE mielđ (2012, 56) kielâsárnoi mere lasettem lii kuávdáš äšši talle ko suhâpuolvah láá monâttâm kielâs, ko sárnooh láá uccáá já ko etnisâš juávkku lii ucce. Smavvá populaatioh láá nonniihännáá meendu heerkih ulguubeln puáttee teddui já nubástussáid.

Kielâiäláskitmân viggee kielâvuávámist láá kulmâ váldusyergi:

1. Kielâ kevttimohtâvuodâi huksim
2. Kielâ lingvistlâš ovdedem
3. Kielâ máttáátem

Mun kiedâvušâm taid tárhibeht čuávuváin pittáin.

Kielâiäláskitmân viggee kielâvuávám

STATUSVUÁVÁM

Kielâ statusáin uáivilduvvoo kielâ saje ohtsâškodeest eres kielâi kuáttá (Kj. Edwards 1996). Statusvuávám lii kielâiäláskitem váldu-uáinu. Tast kiddejuvvoo huámásume kielâpolitiikân, ucceblovokielâi kiávtun eres kielâi kuáttá, kielâlii variaation sehe kielâ sajan ohtsâškodeest já kielâsiärvusist. Váldu-ulmen lii ucceblovokielâ ohtsâškoddálii status pajedem toin naalijn, et huksejuvvojuh uđđâ kielâkevttimohtâvuodah siämmást ko ärbivuáváliih kielâohtâvuodah paijeentuállojuh. Anoliih jurduuh láá om. kielâ finnim škoovlâ máttááttâskiellân, peivipaaahij toimâmkiellan, pargosojij piäiválâš kiellân, media kiellân, rijjäääigi tooimâi já oovtâstorroom kiellân. Adai kielâst kolgáččij šoddâđ nuvt aktiivlâš ko máhđulâš.

William Steward mielđ (1968) kielâkevttim kuávdáš kevttimohtâvuodâh láá čuávuvááh:

- Kielâ kevttim eennâm virgáláš kiellân
- Kielâ kevttim läänij kiellân
- Vijdásub kommunikaatio kielâ, mon ohtâvuodâst kielâ puáhtá ledé virgáláš teikâ läänist kevttum kielâ:
- Almugijkoskâsâš kielâ: tuáimá kommunikaatiokiellân vâldikode rajij rasta (pajekelâ sâmikielsárnoi kooskâst)
- Uáivikaavpug kielâ
- Juávhu, om. etnisii juávhu teikâ eres juávhu, kielâ kielâsiärvusist
- Škovlim – máttááttâskielâ škoovlâin kuávlui mielđ já máhđulávt meiddei aalmuglávt]
- Oppâamnâs škoovlâin
- Kirjekielâ sajattâh
- Kiávttu oskoldâhlijn rituaalijn

Steward nomâtem kielâkevttimohtâvuodâin puohah iâ olášuu sâmikielâi tááhust. Eennâm virgáláš kiellân sâmikielâst lii vala kuhes mätki, siämmáánáál meiddei ubâ läáni / sâmikuávlui kiellân, veik sâmikielâ sâmikuávlust kiávttu-uv. Kuálmád tääsi adai virgáláš kielâ status kuittâg olášuvá Sâmi kielâlaavâ peht. Ton iššijn kielâid puáhtá kevttiđ virgeomâháin já mii meiddei meerrid virgálij almottâsâi jurgâlem sâmikiellân. Virgeomâháin kielâ ij lah kuittâggin kievrâs kevttimohtâvuotâ tondiet ko tot illá kiávttu, Lijjká kielâlaavâ peht tohhum virgáliih jurgâlusah nannejeh kielâ já vijđedeh sâmirááju.

Sämikielâi kevttim škoovlâ máttááttâskiellân lii taan ääigi puoh kievrâmus uddâ kevttimohtâvuotâ. Taat tiätá meiddei oppâmateriaalij ráhtim aktiivláv. Sämikielâ kevttim kielâsiärvusist, almostittemtoomah já media nannejeh kielâ. Kielâst lii fáámu meiddei čaallum häämist. Virgálii sajattuv adelem kielân lii-uv ohtâ tehelumosijn kielâideologiain.

Kielâideologiah Säämi ohtsâškodeest

KYEVTKIELÂG / MAANĢAKIELÂG ULMUUH JÁ MAANĢAKIELÂGVUOTÂ

Maanġakielâgvuotâ läävee lede ohtâ stuárráamuin kielâideologisijn povčassoojijn uccâ kielâsiärvusist. Maanġakielâgvuotâ kiäččoo čuávumuššân tast, et eenâblovokielâ váldá saje ucceeblovokielâst já vijnmâloopâst väldid ton saje ollásávt. Ucceeblovosiärváduv uáinust maanġakielâgvuotâ puáhtá keevâtláv merhâšid sárnoomere kiäppánem, kielâ kevttimohtâvuodâi káržudem já monnii eres kielâ, táváláv váldukielâ, kevttim argâkiellân. (Pietikäinen 2012, 413).

Eenâblovokielâ vievsâs status keežild jyehi sämikieltáidusâš olmooš kalga mättid enâmis eenâblovokielâ. Nuuvtpa jyehi sämikiel sárnoo lii ucemustáá kyevtkielâg, manġii meiddei maanġakielâg. Kielâtáidü lii págulâš ohtsâškode vátámâšâi tááhust. Algâalgâst taat ideologia lii toimâm suddâdemideologian, mut šiev peeli lii tot, et tom puáhtá kevttid meiddei jorgoppel kielâmolsomân. Sämikielâ kielâiäláskittemuáinust älkkeemus lii valjid uáinu, et kielah iälusteh paldâluvâi. Maccâm oovtkielâg sämikielâlii tilán ij innig lah.

Ucceeblovokielâi siäilumân ávhálumos lii kyevt Sundásâš kyevtkielâgvuotâ – nubij sanijgijn tot, et sehe algâalmug ovdâsteijeh et eenâblovo ovdâsteijeh mättih kuohtuid kielâid. Tággáár tiileest ulmuuh sárnuh já tuárjuh maanġaid kielâid siämmáa kuávlust. Ko ulmuuh halijdeh eenâb sämikielâlijd palvâlusâid,

kyevtsundásâš kyevtkielâgvuotâ lii ávhálâš. Táválávt jieijâs käržis siärvusist iä kavnuu puoh suorgij äššitobdeeh, veik motomij kielâkevttimohtâvuodâi paijeentoollâm jieijâs navcâigijn luhostuuččij-uv pyerebeht. Kielâ finnee meiddei eenâb status, ko tot kiävttoo eenâb. (Kj. TSKE 2012, 56.)

Sari Pietikäinen čáálá tast, et ohtâ vyehi čoonnâđ kielâideologisijđ já ovtâskâs kielâsárnoo kielâkevttimvuovijd oohtân lii kielârepertuaar uáinu. Tot vuálgá kielâkevttimist já čuujoot puoh ton kielâi já kielâkevttimvuovij valjiimân, moh ulmust láá aanoost vuáruvaiguttâstiileest. Koččâmuš ij nuuvtkin lah kielâtááidust mut vuáruvaiguttâsresursij – kielâi, diskursij, stiijlâi, genre – áárvustanemist já funktionaallâšvuodâst sierâ tiilijn. Mottoom kielâ tuáimá njebžilávt maangâ saajeest, motomáin iärásáin vuod piergee uápis pirrásist já kuálmád puáhtá kevttiđ rituaalnálásávt. Maangâkielâg siärvusijđ ovtâskâs kielâsárnoo kielârepertuaar já tast hiättâm lává čovgâdávť ohtâvuodâst toos, kii uázžu já puáhtá leđe ucceeblovokielâ sárnoo, moos ucceeblovokielâ puáhtá kevttiđ já kii táin aášijđ uázžu meridiđ. (2012, 414.) Adai mađe eenâb kielâ lii “omâstum”, tađe kääržib lii sárnoi juávkku-uv.

Täsitiáddu ulmuu kevttim kielâi kooskâst šadda keevâtlíi elimist já tast, kost, kiäigijn já moin naalijn sun kielâidis kiävttä.

Kielâ kevttimohtâvuodâi paijeentoollâm já huksim

Uápis kielâkevttimohtâvuodâi siäilutmist lii sâmi kielâi tááhust ennuv pargo – eromâšávt tondiet ko sâmmilijn paijeel peeli já párnáin jobâ 70 % ääsih jo sâmikuávlun ulguubeln, já sii ohtâvuotâ ärbivuávlíi sárnumkuávlun já sâmikulttuurân ij lah nuuvt nanos (TESK 2012, 48). Meiddei ärbivuávlíi eellimkiäinuh já –vyevih láá aštum, já eidu toh láá pääihi lasseen lamaš kielâ pyeremuuh siäilutteijeeh (TESK 2012, 26). Keevâtlávt ucceeblovokielân lii ávhálâš, et tot kiävttoo nuuvt ennuv já nuuvt maangâi ulmuigijn ko máhđulâš já et olmooš almoot tom vuossâmmu kielânis. Tánávt kielâ šadda vijdâsub kommunikaatio kiellân. Toin naalijn puáhtá tuárjuđ meiddei ulmui etnisii identiteet.

Uđđâ kielâkevttimohtâvuodah šaddeh jo-uv toin naalijn, et kielâ finnee pyereeb status, mon peht puátih uđđâ kevttimohtâvuodah (tego kielâ väldim máttááttâs kiellân škoovlâst), teikâ toin naalijn, et sárnooh pyehtih kielâ jieijâs pargo- teikâ puđâldemsuárgán já kevtiškyeteh tom tobbeen. Älkkeemus lii ovdedid̄ eidu tágárijd̄ aktiivlijd̄ virgálijd̄ ohtâvuodâid. Mottoom muudon puáhtá ovdedid̄ meiddei lavvâin turvâstum domenijd̄ tego sâmi Kielâ kevttim virgálii kiellân virgeomâháin. Taat ij kuittâggin keevâtlávt tooimâ aktiivlávt, eereeb virgálij jurgâlmij puotâ. Sosiaal- já tiervâsvuotpalvâlusâin sâmi Kielâ kevttim olášuvá vala hyeneeht. (Pasanen 2016, 39.) Epivirgáluboh kielâkevttimohtâvuodah iä lah mahten turvâstum, mut toi siäilumân ovtâskâs ulmuuh pyehtih nuuvt haalijddijnis vaiguttiđ. Tágáreh láá maŋgii kielâsiärvus siskáldâs tooimah jna.

Uđđâ kevttimohtâvuodâin kielâ paijeentoollâm luhostuvá váiváabeht. Taan pálgá oolâ lii väädis lavkkiđ tondiet ko uđđâ kevttimohtâvuodah táválávt labdaseh kielâ tile merhâšittee puárránmân. Toi huksim váátá ennuv kielâvuávám já šiev kielâlii tolerans: tarbâšuvvoo haalu máttááttiđ kielâ párnáid, haalu ovdedid̄ nuorâi já nuorâ vuorâsulmui kielâtááidun, haalu finniđ palvâlusâid já škovâmáttááliittâs ucceeblovokielân. Kielâ vijđâsub kiävttu, tađe mielđ ko tot luhostuvá, kale addel kielân ain nanosub saje ohtsâškoddeest.

KIELÂ LINGVISTLÂŠ OVDEDEM

Nubben vaiguttemsyergin lii kielâ lingvistlâš ovdedem. Ulmen lii finniđ kielâ luándulâš kevttimkiellân sehe tááláin et uđđâ kevttimohtâvuodâin. Kielâ kalga toimâđ sehe njálmálávt et čaalálávt, mut kielâiäláskitem aalgâst lii ain eenâb tárbu njálmálii kielâtááidun. Čäällim lii aalgâst ucceeb uásist ko sárnum. (Kj. Olthuis, Kivelä & Skutnabb-Kangas 2013.)

Kielâ lingvistlâš ovdedem läävee juohhuđ kuulmâ suárgán: grafisistmân, standardistmân já modernisistmân. Taat kočoduvvoo meiddei korpusvuáváámin.

Grafisistem uáivild kielâ čaallum häämist já ohtsii ortografiast sooppâm. Sämikielâ ortografia lii stáđásmâm, veik tast láá-uv motomeh normiihánnáá teikâ hyeneeht nuármejum sajah (kj. <http://www.giella.org>.)

Standardistem pelestis meerhâš “kirjekielâ” normim adai valjim, moh kielâ jiešvuodah tuhhiittuvvojeh kirjekielân já moh vuod pääcih kuávlukielâi jiešvuottân (kj. Pietikäinen 2012, 332). Jieččân kove taan pargoost lii, et anarâškielâ lii lamaš uáli tolerant puohmuđusij variantij tuhhitmist. Masa jo áinoo “korrâsub” njuolgâdus oro lemin tot, et kuulmâstaavvâlsijn veerbâin maajeeb staavvâl redusistum *â* čálloo ain *i:n*: *kačâttiđ*, veik ulmuuh sâttih-uv ettâđ /kačâttâđ/. Meiddei infinitivhaamijn säniloopâst lii ain *đ*, ij i teikâ j tego tavesuomâniijn.

Moodeern grafisistmân já standardistmân kulá meiddei kielâteknologisâš ovdedem nuuvt et kevttei kiävtust láá elektronisiih sänikirjeh, tivvooomohjelm já máhdulávt meiddei jurgâlemohjelmeh. Taah láá rahtum Taažâ arktisii ollâopâttuvvâst Romssaast kielâteknouásáduvvâst. (<http://giellatekno.uit.no/cgi/index.smn.sme.html>)

Modernisistem vuod labdas kielâ sajattuv stuorrâ nubástussáid. Tijpâlâš almoon kielâ modernisistmist lii sänirááju jotelis vijdánem talle ko kielâ sirdoo uđđâ domenân. Sämikielah láá moonnâm sänirááju ovdánemproosees čoodâ ovdâmerkkân talle ko kielâ lii kevttuuškuáttám máttááttâskiellân teikâ uđđâ oppâamnâs máttátmist. Ovdâmerkkân biologia sänirááju rahtui talle ko biologia oppâkirjeh jurgâlškuottii. (Olthuis 2007.) Majemui ivij historjá máttááttâs lii vaattâm uđđâ saaniid, já toi ráhtimân lii tarbâšum škoovlá já kielâpargei ohtsâšpargo (kj. <http://www.giella.org>).

Kielâ máttáátttem

Kielâ máttááttâs labdas kielâ eres ovdánmân, mast kielâ status lii puaránâm. Máttááttâs lii pyeri smiettâđ kuhheeb ääigi perspektiivist: vyeliškoovlâst ollâopâttuv räi. Toin naalijn lii máhđulâš rähtiđ potkânhánnáá joođhâ kielâ kevttimist jyehi ahekiárdán – loogisii rááiđu čuovviittâs já kielâlii rávásmâm várás. Tárbu lii nonniđ sehe eenikiel sárnoi et L2-sárnoi kielâtááiđu. Ulmen kalga leđe kielâ sirdem suhâpuolvâst nuubán toin naalijn, et kielâ kevttim lii máhđulâš puoh ahepuolváin. Olmooš taarbâš eresmuđusii kielâtááiđu sierâ avveest. Vuálá škovlâahasii párnáá kielâlâš kompetens já maailmkove lii nubbe ko om. pargoahasii ulmuu kielâ teikâ puárâsub sárnoo riges kielâ.

Máttááttâs vuáváámist savâstálloo meiddei tast, kalga-uv vistig škovliđ pärnisuhâpuolvâ vâi rávisulmui suhâpuolvâ. Puoh lii tast kiddâ, mon kuhás kielâ lappum lii ovdánâm. Jis tuše pärnisuhâpuolvâ lii monâttum, tastoo lii pyeremus macâttiđ tom. Jis kuittâg meiddei rávisulmui suhâpuolvâ lii monâttum, talle lii pyeri juurdâ nonniđ tom vistig. Anarâškielâst li algâttum pärnisuhâpuolváin, mut meiddei rávisulmui suhâpuolvâ lii tarbâšum. Rávisulmui suhâpuolvâ maacâtmist lii lamaš meiddei ävkki toos, et sâmikielâ lii maccâm päikkikiellân suullân 20 – 30 perrust. Rávisulmuuh pasteh meiddei pargoos peht ovdediđ sâmikielâ já -kulttuur. Taat toimâ lii eromâšávt avžuuttum talle, jis kielâsárnooh láá jo elilâm ulmuuh já máhđulávt sosiaallávt já eennâmtiedâlávt kukkeláá eres kielâsárnoin.

Maid vala? Keevti kielâ, toolâ kulttuur paijeen!

Tehelumos raavâ kielâ já kulttuur pyereestpiergiimân lii tot, et jyehi olmooš smietâččij kielâiäláskitem jieijâs rooli peht - kiävtáččij kielâ ain já jyehi saajeest ko tot lii máhđuláš, tolâččij kulttuur paijeen. Táid puáhtá porgâđ pääihist, jieijâs piäiválii aargâst, peivitipšoost, škovlámáttááttâsâst, pargoost, áášášmist, virgeomâháin já mediast, alemuu škovliimist, politiikist sehe páihálávt et vâldikode tääsist. Keevâtlávt kale maŋgii kiävä nuuvt, et mađe kukkeláá jieijâs pirrâsist olmooš mana, tađe eenâb olmooš lii ohtuu.

Kielâ kevttimân tarbâšuvvoo ennuv kielâtiäđulášvuotâ (su. kielitietoisuus). Sämikielâ uassin šadda ain eenâb piergiittállâđ váldukielâigijn oovtâst, nuuvt et tondiet eromâšávt perruid já vaanhimáid kalga ornid kielâlii torjuu já meiddei identiteettorjuu. Taat kuáská eromâšávt soojijd, kost kielâ sirdoo ovdâskulij. Mudoiu tarbâšuvvojeh šiev pargovyevih, moh tuáimih já tiätu tast, moin naaliijn toh kielâlávt vaigutteh. Háástuh láá sämikuávlust eresmuđusiih ko kaavpugijn. Mut kihheen ij piergii kielâiäláskitmist ohtuu, iäráseh tarbâšuvvojeh. Taas tarbâšuvvoo čielgâ toimâvuávám. Táágubeht pargo ij lah aldagin vaalmâš.

Käldeeh

Edwards, John, 1996: Language, Prestige, and Stigma. Contact Linguistics. Ed. Hans Goebel. New York: De Gruyter.

<http://www.giella.org>, 13.2.2018.

<http://giellatekno.uit.no/cgi/index.smn.sme.htm>, 13.2.2018.

Mäntynen, Anne, Mia Halonen, Sari Pietikäinen & Anna Solin, 2012: Kieli-ideologioiden teoriaa ja käytäntöä. Virittäjä n:o 3: 325 – 348. <https://journal.fi/virittaja/article/view/6815>. 12.2.2018.

Pasanen, Annika 2016: Saamebarometri 2016. Selvitys saamenkielisistä palveluista saamelaisalueella. Helsinki: Oikeusministeriö. Selvityksiä ja ohjeita 39/2016.

Stewart, William A. 1968: Sociolinguistic Typology of Multilingualism. In: Readings in the Sociology of Language. Ed. Joshua Fishman. The Hague: Mouton Publishers.

TSKE 2012 = Toimenpideohjelma saamen kielen elvyttämiseksi. Opetus- ja kulttuuriministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2012:7. Helsinki: Opetus- ja kulttuuriministeriö.
<http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/75374/tr07.pdf?sequence=1>.
Versio 1.2.2018.

TSKE 2014 = Toimenpideohjelma saamen kielen elvyttämiseksi. Helsinki: Opetus- ja kulttuuriministeriö.
http://minedu.fi/artikkeli/-/asset_publisher/toimenpideohjelma-saamen-kielen-elvyttamiseksi. Versio 1.2.2018.

Sosiolingvisttalaš analyisa 1978- čállinvuogi ja giellalávdegotti barggu birra

Mari Keränen

UiT – Norgga árktalaš universitehta, Giela ja kultuvrra instituhtta

Abstrákta

Mu nákkosgirjedutkamuš guorahallá mo girjegiela dahje giellastandárda plánen váikkuha erenoamážit áitatvuloš gielaide, nugo davvisámegillii ja kvenagillii.

Mun geavahan metodan dáža gielladutki Lars S. Vikøra korpusplánema analyserenmodealla, mii sisttisoallá 21 prinsihpa. Dáiguin prinsihpaiguin lea vejolaš govvidit makkár čovdojumiid giellaplánenorgánat leat dahkan ja manin. Dán artihkkalis mun govvidan mo davvisámegiela plánen lea dáhpáhuvvan 1970-logus ja mii giellalávdegottis lei čállinvuogi ođasmahttima ulbmilin. Mun lean jearahallan guokte ovddeš giellalávdegotti miellahtu, geat leigga mielde plánemin vuosttaš oktasaš davviriikalaš ortografijja. Dát jearahallamat leat vuodđun go lean analyseren giellalávdegotti barggu ja gávnahan mo čállinvuogi ođasmahttin lea váikkuhan davvisámegiela čállimii ovddit ortografijaid ektui.

Fáddásánit: davvisámegiella, ortografijja, standardiseren, čállinvuohkeođasmahttin, giellapolitihkka

Láidehus

Davvisámegiela čállinvuohki lea standardiserejuvvon jagis 1978. Muhto mii dáhpáhuvai ovdalgo giellalávdegoddi čájehii gárvvos ortografijja sámekonferánsii Árjeluovis. Makkár čovdojumiid ja mearrádusaid giellalávdegoddi dagai ja manin? Dán artihkkalis mun analyseren davvisámi giellalávdegotti barggu sosiolingvisttalaš metodain. Materiálan mus leat guokte áššedovdijearahallama ovddeš áirasiiguin. Dát dutkamuš gullá dutkansuorgái *language policy and planning*,

giellapolitihkka ja -plánen, mas leat iešguđetláganat lahkananvugiid. Mun guorahalan unnit dovddus analyserenmodealla man lea dáža nordista Lars Vikøra ovdánahtán. Dainna modeallain mun govvidan ja analyseren ortografijabarggu proseassan, muhto in guorahala lingvisttalaš sárgguid dahje makkár nuppástusaid dálaš ja ovddeš ortografijain gaskkohagaid ledje. Ole Henrik Magga (1985a; 1985b) ja Samuli Aikio (1987) leaba govvidan ortografijabarggu lingvisttalaš sárgguid vuodul ja dat artihkkalat leat leamašan maiddái vuodđun go plánejin jearahallamiid.

Giellaplánemis leat mánggat synonymat: standardiseren, normeren, giellagáhtten ja nu viidáseappot. Buot dárkkuhit sullii seamma doaimmaid, nu ahte mun háliidan čilget dan terminologijja man mun geavahan dán artihkkalis. Giellaplánemiin mun dárkkuhan dihtomielaš ja konkrehtalaš doaimmaid, mat váikkuhit giela struktuvrii grammatihkalaččat ja/dahje leksikálalaččat. Giellaplánen lea synonyma korpusplánemis (gč. kapihttala 3), korpusplánen lea dušše sosiolingvisttalaš dárkilut tearbma. Mun geavahan bálddalagaid tearpmaid ortografijja ja čállinvuohki.

Ovddeš davvisámegiela ortografijjat

Davvisámegiela, nugo earátge sámegiela, lea čállojuvvon juo mánga čuođi jagi. Solbakk (1997, 17) namuha, ahte vuosttaš čálalaš sámegiela dokumeanta lei engelas mearraolbmá Stephen Burrougha sátnelistu jagis 1557. Dan listtus leat 95 sáni ja dajaldaga, maid son čohkkii Guoládaga sápmelaččain. 1600-logu rájes leat almmustahtton kristtalaš teavsttat, go miššonearat háliidedje sárdnidit ja oahpahit kristtalašvuoda sápmelaččaide sámegillii. (Solbakk 1997.)

Davvisámegiela čálalaš árbevierru álggii 1700-logu álggus go Thomas von Westen ja Morten Lund álggiiga jorgalit kristtalaš teavsttaid davvisámegillii. Maŋjelgo von Westen jámii jotkkii su oahppi Knud Leem giellabarggu

Davvisámegiela standardiseren – mo lea dáláš čállinvuohki ovdánan?

giellabarggu ja ovdánahtii čállinvuogi, čálii davvisámegiel grammatihka ja sátnegirjji ja jorgalii eambo kristtalaš teavsttaid. 1800-logu álggus Čáhcesuolu báhppan bođii Nils Vibe Stockfleth gii stuđerii ja dutkkai sámegiela su barggu vuodul. Stockfleth ja su sápmelaš giellabargi Hans Mortensen Kolpus válddiiga oktavuoda dánkalaš lingvistii Rasmus Raskii gii lei dutkan earret eará suomaugralaš gielaide. Ovttas sii barge ođđa ortografijain ja sii maddái čálle grammatihka, lohkanirjji, dáro-sáme-sátnegirjji ja kristtalaš girjjiid. Raska ja Stockfletha mañisboahhti lei Jens Andreas Friis gii buoridii ja ovddidii ovdalaš ortografijii. Friis lei sáme- ja suomagiela professor Oslo universitehtas jagi 1866 rájes. Friisa mañjá professoran lei Konrad Nielsen. Son ráhkadii ortografija mii lei fonologalaččat hui dárki ja detáljalaš. Mikko Korhonen govvida Nielsena ortografija “belohakkii fonemáhtalažžan ja belohakkii morfofonemáhtalažžan” (Korhonen 1981, 58). Dan ortografija ulbmil leige veahkehit earágielagiid jietnadit davvisámegiela riehta iige leat skuvlagirjegiela nugo dán áigge ortografijat máilmmi gielain eanaš ledje. Mañimus ortografija mii geavahuvvui dušše Ruotas ja Norggas lei ng. Bergsland-Ruong-ortografija. Namma boahdá su ovddideddjiid Knut Bergslanda ja Israel Ruonga mielde. Dat ortografija lei geavateleabbo go dan ovddasmani.

Suoma bealde ortografijabarggut álge easkka 1800-logus. Vuosttas davvisámegiela čállit leigga Jakob Fellman ja Anders Andelin. Soai jorgaleigga osiid Biibbalis ja eará vuoiñjalaš teavsttaid. Čuovvovaš ortografija ovddideaddji Suomas lei Paavo Ravila. Erkki Itkonen ovdánahtii dasto Ravila ortografija ja su čállinvuohki lea gohčoduvvon maddái “Sámi Čuvgehussearvvi”-ortografijan. Itkonena ortografija áigge geavahuvvui Norggas ja Ruotas Bergsland-Ruong ortografija, ja 1940-logu loahpas Itkonen, Bergsland ja Ruong geahččaledje ovttastahttit dáid guokte ortografijaid muhto duššás. Sin mielas lei menddo váttis ovdánahttit čállinvuohki mii heive bures sihke davvisámegiela nuorta- ahte oarjesuopmaniid čállimii (Itkonen, 1951). Nuba geavahas ledje guokte bálddalaš čállinvuogi 1970-logu rádjái. (Solbakk 1997; Jensen 2005.) Tabealla 1 ovddasta buot geavahuvvon davvisámegiela ortografijaid 1700-logus rájes gitta dásáži.

Tabella 1. Davvisámi ortografijat Norggas, Ruotas ja Suomas kronologalaš ortnegis. (Korhonen 1981; Solbakk 1997.)

Norga ja Ruotta	Suopma
Thomas von Westen (1682–1727) ja Morten Lund (1686–1757)	
Knud Leem (1696/97–1774)	
N. V. Stockfleth (1787–1866) ja Rasmus Rask (1787–1832)	Jakob Fellman (1795–1875) ja Anders Andelin (1809–1882) Aukusti Hakkarainen (1854–1921)
Konrad Nielsen (1875–1953)	Paavo Ravila (1902–1974)
Knut Bergsland (1914–1998) ja Israel Ruong (1903–1986)	Erkki Itkonen (1913–1992) / Sámi Čuvgehussearvvi ortografiija
Giellalávdegoddi/1978-ortografiija	

Davvisámegiela standardiseren – mo lea dáláš čállinvuohki ovdánan?

Tabealla 2 govvida teakstaovdamearkkaid vehkiin erohusaid njeallje mañimuš ortografijaid gaskkas, ja galle diakrihtalaš mearkka dain leat. Teaksta lea Sámi soga lávlaga álggus.

Tabealla 2. Ovdamearkkat njeallje mañimuš ortografijain Korhonena (1981) mielde.

Ortografijja	Teakstaovdamearkkat	Diakrihtalaš mearkkat
Konrad Nielsen	Duoddâr læb’ba duod’dâr duokken, jaw’re sæb’ba jawre lâkkâ, čokkâk čilgiin, čorok čæroin, âllanâd’dik âlme vuos’tai;	a ā æ č ě g ĭ ō ɔ š t ž (æ ø) ‘
LSS (Suopma)	Tuoddar leäbba tuoddar tuohkin, javri seäbba javri lähka, čohkak čilggiin, čoruk čeäruin, âllanaddek âlmmi vuostai;	â č đ g ŋ š t ž ž (ä ö)
Bergsland-Ruong (Norga ja Ruotta)	Duoddar læb’bá duod’dar duokkin, jáv’ri sæbá jávri lakka, čåkkat čilgiin, čårrot čæroin, allánad’det almi vuos’tá;	á č š ž (æ ø) ‘
Dáláš ortografijja	Duottar leabbá duoddar duohkin, jávri seabbá jávri lahka, čohkat čilggiin, čorut čearuin, allánaddet almmi vuostá;	á č đ š t ž (ä/æ ö/ø)

¹Konrad Nielsen álggahii mearkkašit guhkes dási dan mearkkain, ja dat lei geavahus maddái Bergslanda ja Ruonga ortografijas. Mearka geavahuvvo viidáseappot davvisámi lingvistihkas (Lehtinen 2007, 296), gč. ovdamearkka dihtii Sammallahti 1998.

Dutkanmetoda ja –materiála

Language policy and planning (oanádus LPP) gullo sosiolingvistihkalaš dutkansuorgái. Dat sisttisoallá máŋga lahkananvuogi, main Vikøra modealla lea okta. LPP lea viehka nuorra dutkansuorgi; Einar Haugen čájáhalai tearpma “language planning” vuosttas gearddi virggálaččat jagi 1959 artihkkalis Planning for a Standard Language in Modern Norway (1959). Jagis 1966 Haugen hutkkai vuosttaš giellaplánenmodealla man son lea redigeren (1983) nu ahte dat lea ain dán áigge vuodđun giellaplánendutkamušain ja -modeallain. Thomas Ricento ([2006] 2009, 129) mielde LPP gullá heavehaddji lingvistihkkii ja lea máŋggadieđalaš dutkansuorgi mii gáibida dieđu ja ipmárdusa máŋggain metodain ja perspektiivvain. Giellaplánen juhkko lingvistihkas árbevirolaččat golbma dássái: stáhtus-, korpus- ja Robert L. Coopera (1989) modeallas maiddái giellaoahpahasplánemii (acquisititon planning). Stáhtusplánen sikte giela stáhtusa buorideapmái ovdamearkka dihte lánkaásaheamis. Korpusplánen lea dihtomielalaš giela siskkáldas doaibmabidju ovdamearkka dihte grammatihka ja sátneráju birra, dávjá juste dat bargu maid giellalávdegottit barget, nugo ortográfalaš čovdojumi, sátnerádjobargu ja grammatihkaid čállin. Giellaoahpahasplánen giedahallá namas mielde giellaoahpaha plánema sihke eatni- ahte vierrogielain. Dát dutkamuš vuodju guorahallat ná davvisámegiela korpusplánema. Eambbo LPP-modeallaid ja teoriija birra sáhtta lohkat ovdamearkka dihtii Hornbergeris ([2006] 2009).

Dutkanmetodan mun geavahan dáža gielladutki Lars Sigurdsson Vikøra (2007; 2011) korpusplánema analyserenmodealla. Dat sisttisoallá 21 prinsihpa mat leat korpusplánema vuodđun. Prinsihpat leat juhkkuojuvvon njealji kategoriijai: siskkáldas lingvisttalaš prinsihpat, prinsihpat mat govvidit gaskavuodaid eará gielaide, prinsihpat mat govvidit gaskavuodaid giela ja dan geavaheddjiid gaskkas ja prinsihpat mat bohtet servodatlaš ideologiiain. Tabealla 3 čájeha oppa eaŋgalasgielat modealla. Vikør lea ieš geavahan modealla bokmála, nynorska ja malaijigiela analyseremis (Torp & Vikør 2014; Vikør 2011).

Davvisámegiela standardiseren – mo lea dáláš čállinvuohki ovdánan?

Tabealla 3. Lars Vikøra (2011) korpusanalysamodealla.

Internal linguistic principles	<ul style="list-style-type: none"> a) phonemicity b) morphophonemicity c) simplicity d) etymology e) invariance f) stability
Principles related to attitudes toward other languages	<ul style="list-style-type: none"> a) rapprochement (adaptation) (mutual and unilateral) b) reaction (purism)
Principles concerning the relationships between the language and its users	<ul style="list-style-type: none"> a) majority b) liberality c) prestige d) counter-prestige e) usage f) esthetism g) rationalism
Principles derived from societal ideologies	<ul style="list-style-type: none"> a) nationalism b) traditionalism c) democracy, egalitarianism d) liberalism e) modernity f) authority

Vuosttaš joavku, siskkáldas lingvisttalaš prinsihpat, govvida lingvisttalaš (*phonemicity ja morphophonemicity*) ja giela siskkáldas (*simplicity, etymology, invariance ja stability*) iešvuodaid. Nubbi joavkku prinsihpain analyserejuvvo mo giela gaskavuohhta lea eará gielaide,

davvisámegiela dáhpáhusas dáro-, ruota- ja –suomagielaide. Goalmát joavkkuin guorahallo giela ja dan geavaheddjiid gaskavuolta ja njealját joavkku prinsihpat almmuhit makkár servodatlaš ideologijat leat leamaš mielde giellaplánemis.

Mun lean jearahallan guokte ovddeš giellalávdegotti áirasa ja geavahan kvalitatiivvalaš bealstrukturerejuvvon áššedovdijearahallama (*qualitative semi-structured expert interview*; Fontana & Frey 2003, Bogner ja earát 2009; Littig 2009) metodan.

Mu muitaleaddjit leigga Ole Henrik Magga ja Samuli Aikio. Magga välljejuvvui ságajodiheadjin ortografijabarggu álggus ja Aikio lei Suoma áirras giellalávdegottis. Mus lei evttohus jearaldagain, ja dan mañnelgo ledjen presenteren mu dutkamusa ja Vikøra modealla mun dikten Magga ja Aikio mitalit friddja ortografijabarggu birra. Jearahallamat mun lean báddán ja transkriberen ja de analyseren Vikøra modealla mielde. Mun lean ohcan ovdamearkkaid jearahallamis mat ovddastit prinsihpaid Vikøra modeallas. Dasa lassin mun lean geavahan materiálan artihkkaliid guhte govvidit ortografijabarggu, ovdamearkka dihte Aikio 1987, Magga 1985a ja b ja Itkonen 1951.

Mo dáláš ortografija lea ovdánan?

Čihččet sámekonferánsas Jielleváris jagi 1971 mearriduvvui, ahte lea dehálaš bargagoahit odđa oktasaš ortografija ovdii. Jagi 1973 vuodđuduvvui davviriikkalaš sámi giellalávdegoddi mii barggai vuosttaš ortografijain ja man barggus lei dárkkuhussan heivehit dan buot sámegielaide, muhto dat lei menddo gáibideaddji ulbmil go mátta- ja lullisámegielaide háliidedje ortografijaid mat galge vuodđuduvvat skandinávlaš gielaide (jearahallan Samuli Aikioin). Dáláš sámi giellalávdegoddi ovddasta ain buot sámegielaid muhto juohke gielain lea iežas bargojoavku mii bargá korpusplánenáššiiguin. (Seurujärvi-Kari 2011: 57–58.)

Magga (1985a) lea namahan giellalávdegotti iežas prinsihpat man dat geavahii vuodđun ortografijabarggus. Dat prinsihpat eai leat seamma go Vikøra modeallas, muhto dat vuodđuduvvet Karl-Hampus Dahlstedta terminologijai (1967),

Davvisámegiela standardiseren – mo lea dáláš čállinvuohki ovdánan?

Inez Boona modellii ja Sverre Hatlea metodii (Magga 1985a). Jearahallamis Magga mitalii mo vuodđojurddan lei, ahte ortografijja ferte leat dakkár ahte skuvlamánát ohppet dan. Maiddái Aikio namaha álkivuoda vuolggasadjin barggus. Jearahallamiid vuodul Vikøra siskkáldas lingvisttalaš prinsihpain leat *phonemicity*, *morphophonemicity*, *simplicity*, *invariance* ja *stability* leamaš vuodđun. Fonemavuohta mearkkaša, ahte juohke grafema čállojuvvo okta fonemain ja morfofonemavuohta ahte juohke morfema čállojuvvo ovttalašlágan vuohkái njuolgguslaš, vaikko morfemat sáhttit jietnadit eará láhkai, omd. engelasgiela preterihta geažus čállojuvvo álo <-ed> vaikko dat sáhttit jietnadit juogo /d/, /t/ dahje /id/. (Vikør 2011, 319–320.) Davvisámegiela ovddeš ortografijjat leat maiddái čuvvon dáid prinsihpaid. Álkivuoda ovddasta maid Magga mitalii skuvlamánaide oahppamis ortografijja ektui ja stabilitehta mearkkaša, ahte ortografijja ii ođasmahttošii dan manñil go dat lea dohkkehuvvon. Maggas lei buorre ovdamearka; veháš dasto go ođđa ortografijja lei dohkkehuvvon bođii evttohus, ahte dat galgá ođasmahttot. Ortografijja lei juo geavahuvvot mángga girjjis ja eará publikašuvnnain nu ahte dat ođasmahttin ii šat lean vejolaš.

Stargatvuohta (*invariance*) dárkkuha, ahte ii lea vejolaš čállit ovtta sáni mánga lágiin nugo dárogielas. Sihke bokmálas ahte nynorskas lea leamaš árbevirolaččat nu gohčoduvvon sidestilte former dahje báldalashámit, ovdamearka dihte nynorska adjektiivva “vejolaš” sáhtta čállit jogo mogleg dahje mogeleg, ja bokmála substantiivva “geaidnu” lea jogo vei dahje veg. Magga ákkastii stargatvuoda go son kommenterii, ahte unnitlohkogielat leat dávjá áitatvuložat gos korpusplánema dárbbášuvvo doarjut ealáskahttindoaimmaid, dalle stargatvuohta lea veahkin go ođđa gielageavaheaddjit ohppet giela vierrogiellan. Stuorra gielat, nugo engelasgiella, geavahuvvojit mángga domeanain ja gielat oidnojit ja gullojit olles áiggi, iige gielas leat dalle várra jápmit. Vikøra prinsihpain lei ovdal mielde pedagogalašvuohta, mii mun mielas heivešii bures davvisámegiela plánema prinsihpaide. Sivvan dasa lea ahte Magga lea sihke čállán ahte mitalan jearahallamis ahte dat lei ortografijjabarggu deháleamos prinsihppa.

² Tearpmat lea artihkkala čállit jorgalan engelasgielas sámegillii

Korpusplánenmodealla nubbi joavkkus lea dušše guokte prinsihpa. Lahkaneapmi, mii lea jogo bilaterála dahje ovttabeallásaš, ja reakšuvdna (dahje purisma) mii sáhttá leat ollislaš dahje oassálas. Vikøra mielde ovttabeallásaš lahkaneapmi lea dábálaččat go bilaterála lahkaneapmi, go giella mas lea unnit árvofápmu lahkona giela guhte lea eambo árvofápmu, seamma láhkai go kreolagielat lahkoniit stuorra gielaide (omd. engelas- dahje fránskkagiela) gos dat leat álgoálggus riegeádan. Vikør namuha, ahte bilaterála lahkaneapmi gáibida guktuin gielain sullii seamma árvofápmu ja positiivvalaš áibmogearddi vai lahkaneapmi lihkestuvvá. Reakšuvdna lea dieđusge vuostegeahči lahkaneapmái, jogo buot vieres váikkuhusa vuostá (ollislaš reakšuvdna/purisma) dahje dušše muhtumiid gielaide vuostá (oassálaš reakšuvdna/purisma). (Vikør 2011, 320.) Dán kategorijjas ortografijabarggus lea geavahuvvon mu mielas oassálaš reakšuvnna prinsihppa. Magga muitalii jearahallamis, ahte giellalávdegoddi ii háliidan dárogiela bustávaid æ ja ø ortografijai danin go háliidii earuhit davvisámi dárogielas.

Goalmát joavkku prinsihpat govvidit giela ja dan geavaheddjiid gaskavuodaid. *Majority* mearkkaša, juos lea omd. guokte molssaeavttu (sánis, hámis, čállinvuogis ja nu viidáseappot), de välljejuvvo dat alternatiiva maid eanetlohku servodagas geavaha. *Liberality* lea vuostegeahči ovddit *invariance*- dahje stargatvuodaprinsihppii. Lea mihtilmas dárogielaide giellapolitihkkii nugo mun čilgejin ovdal. *Prestige* dahje árvofápmoprinsihpa mielde geavahuvvojit dakkár hámit main lea alimus árvofápmu servodagas, ja *counter-prestige* dahje vuosteárvofápmu lea dieđusge dan vuostegeahči. Usage (geavaheapmi) mearkkaša, ahte nuppástusat ovdánan giellageavaheamis galggašedje reflekterejuvvot giellaplánemis. Estehtalašvuodain Vikør oaivvilda, ahte giellaplánema ulbmilin lea estehtalaččat “čáppa” giella. Buorre ovdamearka lea esttelaš ođasteaddji Johannes Aavik 1900-logus. Son ođastii esttegiela morfologalaččat ja ráhkadii ođđa sániid juoba boares sániid sadjái, erenoamážit estehtalaš sivain (Tauli 1965, 108). Rašuvnnalašvuoda ulbmilin lea ahte giella lea “nu beakti,

Davvisámegiela standardiseren – mo lea dáláš čállinvuohki ovdánan?

Inez Boona modellii ja Sverre Hatlea metodii (Magga 1985a). Jearahallamis Magga mitalii mo vuodđojurddan lei, ahte ortografijja ferte leat dakkár ahte skuvlamánát ohppet dan. Maiddái Aikio namaha álkivuoda vuolggasadjin barggus. Jearahallamiid vuodul Vikøra siskkáldas lingvisttalaš prinsihpain leat *phonemicity*, *morphophonemicity*, *simplicity*, *invariance* ja *stability* leamaš vuodđun. Fonemavuohtha mearkkaša, ahte juohke grafema čállojuvvo okta fonemain ja morfofonemavuohtha ahte juohke morfema čállojuvvo ovttalašlágan vuohkái njuolgguslaš, vaikko morfemat sáhttit jietnadit eará láhkai, omd. engelasgiela preterihta geažus čállojuvvo álo <-ed> vaikko dat sáhttit jietnadit juogo /d/, /t/ dahje /id/. (Vikør 2011, 319–320.) Davvisámegiela ovddeš ortografijjat leat maiddái čuvvon dáid prinsihpaid. Álkivuoda ovddasta maid Magga mitalii skuvlamánaide oahppamis ortografijja ektui ja stabilitehta mearkkaša, ahte ortografijja ii ođasmahttošii dan mañnil go dat lea dohkkehuvvon. Maggas lei buorre ovdamearka; veháš dasto go ođđa ortografijja lei dohkkehuvvon bođii evttohus, ahte dat galgá ođasmahttot. Ortografijja lei juo geavahuvvot mángga girjjis ja eará publikašuvnnain nu ahte dat ođasmahttin ii šat lean vejolaš.

Stargatvuohtha (*invariance*) dárkkuha, ahte ii lea vejolaš čállit ovtta sáni mánga lágiin nugo dárogielas. Sihke bokmálas ahte nynorskas lea leamaš árbevirolaččat nu gohčoduvvon sidestilte former dahje báldalashámit, ovdamearka dihte nynorska adjektiivva “vejolaš” sáhtta čállit jogo mogleg dahje mogeleg, ja bokmála substantiivva “geaidnu” lea jogo vei dahje veg. Magga ákkastii stargatvuoda go son kommenterii, ahte unnitlohkogiela leat dávjá áitatvuložat gos korpusplánema dárbbášuvvo doarjut ealáskahttindoaimmaid, dalle stargatvuohtha lea veahkin go ođđa gielageavaheadjit ohppet giela vierrogiellan. Stuorra giela, nugo engelasgiella, geavahuvvojit mángga domeanain ja giela oidnojit ja gullojit olles áiggi, iige gielas leat dalle várra jápmit. Vikøra prinsihpain lei ovdal mielde pedagogalašvuohtha, mii mun mielas heivešii bures davvisámegiela plánema prinsihpaide. Sivvan dasa lea ahte Magga lea sihke čállán ahte mitalan jearahallamis ahte dat lei ortografijjabarggu deháleamos prinsihpa.

² Tearpmat lea artihkkala čállit jorgalan engelasgielas sámegilli

Korpusplánenmodealla nubbi joavkkus lea dušše guokte prinsihpa. Lahkaneapmi, mii lea jogo bilaterála dahje ovttabeallásaš, ja reakšuvdna (dahje purisma) mii sáhtta leat ollislaš dahje oassálas. Vikøra mielde ovttabeallásaš lahkaneapmi lea dábálaččat go bilaterála lahkaneapmi, go giella mas lea unnit árvofápmu lahkona giela guhte lea eambo árvofápmu, seamma láhkai go kreolagielat lahkoniit stuorra gielaide (omd. engelas- dahje fránskkagiela) gos dat leat álgoálggus riegeádan. Vikør namuha, ahte bilaterála lahkaneapmi gáibida guktuin gielain sullii seamma árvofápmu ja positiivvalaš áibmogearddi vai lahkaneapmi lihkestuvvá. Reakšuvdna lea dieđusge vuostegeahči lahkaneapmái, jogo buot vieres váikkuhusa vuostá (ollislaš reakšuvdna/purisma) dahje dušše muhtumiid gielaide vuostá (oassálaš reakšuvdna/purisma). (Vikø 2011, 320.) Dán kategorijjas ortografijabarggus lea geavahuvvon mu mielas oassálaš reakšuvdna prinsihppa. Magga muitalli jearahallamis, ahte giellalávdegoddi ii háliidan dárogiela bustávaid æ ja ø ortografijai danin go háliidii earuhit davvisámi dárogielas.

Goalmát joavkku prinsihpat govvidit giela ja dan geavaheddjiid gaskavuodaid. *Majority* mearkkaša, juos lea omd. guokte molssaeavttu (sánis, hámis, čállinvuogis ja nu viidáseappot), de válljejuvvo dat alternatiiva maid eanetlohku servodagas geavaha. *Liberality* lea vuostegeahči ovddit *invariance*- dahje stargatvuodaprinsihppii. Lea mihtilmas dárogielaide giellapolitihkkii nugo mun čilgejin ovdal. *Prestige* dahje árvofápmoprinsihpa mielde geavahuvvojit dakkár hámit main lea alimus árvofápmu servodagas, ja *counter-prestige* dahje vuosteárvofápmu lea dieđusge dan vuostegeahči. Usage (geavaheapmi) mearkkaša, ahte nuppástusat ovdánan giellageavaheamis galggašedje reflekterejuvvot giellaplánemis. Estehtalašvuodain Vikø oaivvilda, ahte giellaplánema ulbmilin lea estehtalaččat “čáppa” giella. Buorre ovdamearka lea esttelaš ođasteaddji Johannes Aavik 1900-logus. Son ođastii esttegiela morfologalaččat ja ráhkadii ođđa sániid juoba boares sániid sadjái, erenoamážit estehtalaš sivain (Tauli 1965, 108). Rašuvnnalašvuoda ulbmilin lea ahte giella lea “nu beakti,

Davvisámegiela standardiseren – mo lea dáláš čállinvuohki ovdánan?

rašuvnnalaš ja ekonomalaš go vejolaš”, nugo Vikør ieš meroštallá. (2011: 321.) Dán kategorijjas lean geavahan eanetlogu ja rašuvnnalašvuoda prinsihpaid. Eanetlohkoprinsihpa oažžu čilgehusa nu ahte bargojoavku lea plánen ortografija dan láhkái, ahte dat sáhtta geavahuvvot buot suopmaniin (sihke Magga ahte Aikio jearahallamat). Ja go Magga muitalii, ahte ulbmilin lei ahte skuvlamánát sáhttet oahppat ođđa ortografija, lei dat maiddái rašuvnnalaš vuoduštus.

Njealját ja mañimus kategorijjas leat prinsihpat mat almmustahttet makkár servodatlaš ideologijat leat leamaš mielde giellaplánemis. Našunalismmain Vikør oaivvilda dan ahte giellaplánemis nannejuvvo giela našuvnnalaš luondu. Árbevirolašvuodain háliiduvvo suodjalit lingvisttalaš, čálalaš dahje kultuvrralaš árbevierru buot váikkuhusain. Demokratija mearkkaša ahte giellaplánen gálgá ovddidit sosiálalaš dássearvvu buohkaide. Liberalisma dán dáhpáhusas dárkkuha dan ahte giellaplánema ii čadat mihkkige virggálaš ásašaid dahje stáhtalaš orgánaid, muhto millosepmosit giella sáhtta ovdánit friddja. Modernisma ovddida giela ovdáneami nu ahte dat sáhtta vástidit ođđaágásaš kultuvrra ja teknologijja dárbbuide. Autoritehta prinsihppan mearkkaša, ahte giellaplánen vuoruha čavga lingvisttalaš norpmaid ja dat čadahuvvo autoritehtalaččat. (Vikør 2011, 322.) Nationalisma ii heive dakkárin prinsihppan go guorahalan davvisámi giellaplánema. Mun evttohan vuolit tearbman *minoritisma*, mii govvida buorebut dan ideologijja mii lea gávnon ortografijabarggus. Jurdda lea seamma go našunalismmas muhto davvisámegiela oktavuodas ii leat jearaldat našuvnna-stáhtas (*nation-states*) nugo Vikør oaivvilda. Ovdamearkan našunalisma-dahje minoritismaprinsihpas lea nugo Samuli Aikio govvádus jearahallamis gemináhtaid bb/dd/gg konsonántamolsašumi birra. Okta evttohus lei, ahte dat merkejuvvošedje bárain bb-bp/dd-dt/gg-gk, muhto okta áirras kommenterii, ahte dát vuohki ii heive danin go dárogielas guhkes konsonánta merkejuvvo seamma láhkai. Goappašiin jearahallamiin ledje maiddái eará dáhpáhusat main áirasiid mielde lei dehálaš doallat davvisámegiella sierra dáro-, ruoŋa- ja suomagielain.

Ovdamearka árbevirolašvuodas lea maiddái Ole Henrik Magga mitalii diakrihtalaš mearkkaid birra. Jagi 1976 giellalávdegottis digaštalle ahte galgego ođđa ortografiijas leat ollángo diakrihtalaš mearkkat. Giellalávdegoddi oaččui veháš máŋga reivve davvisámejoavkkus Suomas mii vuostálasttii diakrihtalaš mearkkaid sihkkuma. Joavku ákkastii iežas proteasta sámi čálalaš ja kultuvrralaš árbevieruin, daningo dat mearkkat leat leamašan gielas juo máŋga čuođi jagi. Mun jerren Maggas, ahte leigo suoma-, ruoŋa- dahje dárogielain váikkuhus ortografiijabargui, ja son vástidii, ahte sámegiela árbevierus lei stuorit váikkuhus. Mun lean gávnahan maiddái demokratiijaprinsihpa jearahallanmateriálas; Magga mitalii ovttá giellalávdegotti čoahkkima birra masa Nils Jernsletten lei bovdehuvvon digaštallat ođđa ortografiija birra fonologaš oaidninguovllus. Muhtun áirasiid mielas giellalávdegoddái ii galgan gullat universitehta áššedovdi. Mun lean dulkon dan autoritehta vuostálastimin ortografiijabarggus Vikøra demokratiija-/egalitarianismaprinsihpa vuodul.

Loahppasánit

Dán artihkkalis mun lean analyseren davvisámegiela ortografiijabarggu 1970-logus. Mun geavahin Lars Vikøra korpusanalyserenmodealla ja materiálan mus leat guovtte giellalávdegotti áirasa jearahallama. Vikøra modealla heive bures maiddái davvisámi giellaplánema analyseremii. Modeallas lea buorre dat go dainna sáhtta analyseret sierralágán materiálas, nu jearahallamiid go čálalaš materiála. Vikør lea kommenteren, ahte su mielas lea dušše buorre juos dutkit geat geavahit dan sáhttet modifiseret modealla, go lea vejolaš lasihit ja nuppástuhttit prinsihpaid dan mielde go iešguhtege dárbbáša. Giellalávdegotti ulbmilin lei hábmet ortografiija mii heive buot suopmaniidda. Danin ortografiija lea Ole Henrik Magga mielde kompromissa, muhto su mielas ortografiijat leat alo kompromissat. Analyssa mielde davvisámi ortografiijabarggus 1970-logus lea bivnnuhat dakkár prinsihpat ja ideologijat mat nannejit unnitálmoga vuoiŋŋa. Ortografiijabarggus lei dehálaš

Davvisámegiela standardiseren – mo lea dáláš čállinvuohki ovdánan?

ahte davvisápmi lea iežas giella sierra suoma-, ruoŋa ja dárogielain. Go barggu čuožahatjoavkun ledje skuvlamánát, lei dehálaš ahte ortografija lea nu álki ja systemáhtalaš go vejolaš. Jietnadagaid ektui ortografija čuovvu suomagiela čállinvuogi (fonemalaš dárkilvuoda birra). Giellalávdegotti barggus sáhtta maiddáid oaidnit dan, ahte bargu lei demokráttaš eaige áirasat liikon autoritehtaide. Mun lean maiddáid gávdnan ođđa prinsihpa mii heivešii Vikøra modellii ja lean namahan dan minoritisman. Dat govvida mo giellaplánenorgána, dan oktavuodas giellalávdegoddi, háliida sealluhit unnitlogugiela iešheanalážžan ja guhkit eanetlogugielain.

Gáldut

Aikio, Samuli. 1987. Yksi mieli, yksi kieli. Pohjoissaamen kirjakielen yhtenäistyminen. *Virittäjä: Kotikielen Seuran aikakauslehti* 91:4: 457–490.

Bogner, Alexandra, Beate Littig & Wolfgang Menz (doaimm.). 2009. *Interviewing Experts*. Basingstoke: Palgrave.

Cooper, Robert L. 1989. *Language planning and social change*. Cambridge: Cambridge University Press.

Dahlstedt, Karl-Hampus. 1967. Språkvård och samhällssyn. Sture Allén & Karl-Hampus Dahlstedt & Gunnar Fant & Konrad Marc-Wogau & Ulf Telemann (doaimm.). *Språk, språkvård och kommunikation*. Lund: Prisma: 93–112.

Fontana, Andrea & James H. Frey. 2003. The Interview. From Structured Questions to Negotiated Text. Norman K. Denzin & Yvonna S. Lincoln (doaimm.). *Collecting and Interpreting Qualitative Materials*. London: Sage: 61–106.

Haugen, Einar. 1959. Planning for a Standard Language in Modern Norway. *Anthropological Linguistics* 1 (3): 8–21.

———. 1983. The implementation of corpus planning: theory and practice. Juan Cobarrubias & Joshua A. Fishman (doaimm.). *Progress in Language Planning*. Berlin: Moulton: 269–269.

Hornberger, Nancy. [2006] 2009. Frameworks and models in language policy and planning. Thomas Ricento (doaimm.). *An Introduction to Language Policy Theory and Method*. Language and Social Change: 1. Oxford: Blackwell: 24–41.

Itkonen, Erkki. 1951. Suomen tunturilapin kirjakielen kehitysvaiheet. *Virittäjä: Kotikielen Seuran aikakauslehti* 55: 169–183.

Jensen, Eivind Bråstad. 2005. *Skoleverket og de tre stammers møte*. Tromsø: Eureka Forlag.

Korhonen, Mikko. 1981. *Johdatus lapin kielen historiaan*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Lehtinen, Tapani. 2007. *Kielen vuosituhanet. Suomen kielen kehitys kantaauralista varhaisuomeen*. Tietolipas 215. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Littig, Beate. 2009. Interviewing the elite – Interviewing experts: Is there a difference? Alexander Bogner & Beate Littig & Wolfgang Menz (doaimm.) *Interviewing Wxperts*. Basingstoke: Palgrave & MacMillan: 98–113.

Magga, Ole Henrik. 1985a. Davvisámegiela čállinvuogi gielalaš vuodđu. *Diedut* 2: 32–41.

Davvisámegiela standardiseren – mo lea dáláš čállinvuohki ovdánan?

———1985b. Språkforskning og språkplanlegging i det samiske samfunnet. *Acta Borealia* 2: 1–2: 71–79.

Ricento, Thomas. 2009 [2006]. Methodological perspectives in language policy: An overview. Thomas Ricento (doaimm.). *An Introduction to Language Policy. Theory and Method*. Language and Social Change: 1. Oxford: Blackwell: 129–134.

Sammallahti, Pekka. 1998. *Saami Languages: An Introduction*. Kárášjohka: Davvi Girji.

Seurujärvi-Kari, Irja. 2011. “We Took Our Language Back” – The Formation of a Sámi Identity within the Sámi Movement and the Role of the Sámi Language from the 1960s until 2008. Riho Grünthal & Magdolna Kovács (doaimm.). *Ethnic and Linguistic Context of Identity: Finno-Ugric Minorities*. Uralica Helsingiensia 5: 37–78.

Solbakk, Aage. 1997. *Sámi čállingiela historjá*. Kárášjohka: Davvi Girji Os.

Tauli, Valter. 1965. Johannes Aavik’s Language Reform 1912–1962. Viktor Kõressaar & Aleksis Rannit (doaimm.). *Estonian poetry and language: studies in honor of Ants Oras*. Stockholm: Kirjastus Vaba Eesti: 106–124.

Torp, Arne & Lars S. Vikør. 2014. *Hovuddrag i norsk språkhistorie*. Oslo: Gyldendal.

Vikør, Lars S. 2007. *Språkplanlegging – prinsipp og praksis*. Oslo: Novus.

———. 2011. Principles of Corpus Planning – As applied to the Spelling Reforms of Indonesia and Malaysia. Olof Almenningen & Marit Hovdenak & Dagfinn Worren (doaimm.). *Språk og samfunn – heime og ute. Festskrift til Lars S. Vikør 65 år*. Oslo. Novus: 318–335.

Leago vejolaš mihttidit ovttá giela dili

Torkel Rasmussen
Sámi allaskuvlla 1. amanueansa
PhD Giellasosiologijja

Láidehus

Galle sápmelačča leat Norggas ja man stuorra oassi sápmelaččain máhttet sámegiela? Dáid gažaldagaide geahččalan vástidit dán čállošis, mii lea čállon logaldallama vuodul maid dollen Norgga Sámedikkis guovvamánu 13. beaivvi 2007. Dieđut leat ođasmahtton jagi 2017 loahpas, muhto ovttá čuoččuhus bissu ain. Norggas eai dáidde leamaš nu ollu sápmelaččat ja sámegiel hállit go dál. Álgen dáid áššiin beroštit go guorahallagohten vugiid maiguin sáhtta mihttidit vehádatgiela dili. Sihke vehádatálbmoga sturrodát ja vehádatgiela hálliid lohku leat dehálaš mihttarat dákkár barggus. Mun namuhan dattetge maiddái eará dehálaš beliid dákkár dutkanbarggus.

Áigi rievda

Sámegielaide leat mihttilmas áššit čuohtejagi assimilašuvdnaviggamušat. Okta boadus dás lea sápmelaččaid viiddis giellamolsun. Dálá áiggi sáhttages gohčodit ealáskahttináigodahkan. Dat álggii juo 1970-logus go sámegiella váldojuvvui eanet ahte eanet atnui girjjálašvuodas, medias, almmolaš hálddahas ja skuvllas sihke oahpahušgiellan ja nubbin giellan. 1990-logijagi molsumis bođii sihke Sámediggi ja Sámi giellaláhka, mainna lámččui dili viidát ealáskahttimii. Ođđa áiggi politihkka ii leat dattetge dálkkodan buot háviid mat báhce assimilašuvdnapolitihkas. Dannego ollu sápmelaččat eai máhte sámegiela, sáhtta dadjat ahte assimilašuvdnapolitihka váikkuhusat joatkášuvvet ain ja leat oassi sápmelaččaid dálá gielladilis. (Norgga Almmolaš Čielggadus 1995, 6; Rasmussen 2005, 58-63; 2014, 85-103; Todal 2002, 68.)

Leat ollu digaštallon ja čállon das, man ollu sápmelaččat leat Norggas. Dábálaččat daddjo ahte leat gaskal 40 000 - 60 000 sápmelačča Norggas, muhto eanaš virggálaš teavsttain čállo dán áigge, ahte sápmelaččat leat sullii 40 000 (Pettersen 2012,18). Mu čuoččuhus lea goittotge, ahte dát lohku lea menddo uhcci. Rivttes lohku dáidá leat badjel 100 000 sápmelačča Norgga bealde. Lea dehálaš gávdnat rivttes logu sihke sápmelaččain ja sámegeiela hálliin go áigu árvvoštallat sámegeiela dili. Danne geavahan veaháš saji čájehit mo mun vuodūstan čuoččuhusa.

Sápmelaččat Riikkaidgaskasaš guorahallamis 1995

Mun lean árvvoštallan sápmelaččaid logu Riikkaidgaskasaš guorahallama vuodul našunála identitehta birra, man – Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste - NSD - (Norgga servodatdieđalaš diehtobálvalus) čađahii jagis 1995 (Kalgraff Skjåk ja Bøyum 1995).

Guorahallan lei oassin stuorát eurohpalaš dutkanprošeavttas našunála identitehta birra, muhto dušše Norggas guorahalle sápmelaččaid logu. Dat dahkkui dannego Gieldda ja bargodepartemeanta dáhtui guorahalliid jearrat Norgga ássiin sápmelaš identitehta birra ja Sámedikki jienastuslogu laktaseaddji áššiin (Ib 1995, 15).

Så har vi noen spørsmål om samemantallet.

Samemantallet er et frivillig valgmanntall, hvor man må registrere seg for å kunne delta i Sametingsvalget.

39. Kriteriene for å bli registrert i samemantallet er:

- At man oppfatter seg selv som same, og at man enten
- a) har samisk som hjemmespråk, eller
 - b) har eller har hatt forelder eller besteforelder med samisk som hjemmespråk.

Oppfyller du disse kriteriene?
(Sett kryss i bare én rute)

- 102
- 1 Ja → Gå til spørsmål 40
 - 2 Nei → Gå til spørsmål 42
 - 8 Vet ikke → Gå til spørsmål 42

40. Er du registrert i samemantallet?

(Sett kryss i bare én rute)

- 103
- 1 Ja, var registrert ved siste valg i 1993 → Gå til spørsmål 42
 - 2 Ja, har registrert meg senere → Gå til spørsmål 42
 - 8 Nei, er ikke registrert → Gå til spørsmål 41

Govus 1: Riikkaidgaskasaš guorahallan našunála identitehta birra. Gažaldat Sámedikki jienastuslogu birra.

Gáldu: Kalgraff Skjåk ja Bøyum 1995: Miellodus 1 s. 13

Eanet sápmelaččat go goassege ovdal

Govus 1 čájeha ahte lea vuos čilgen makkár eavttut ledje beassat Sámedikki jienastuslohkui jagi 1995. Galggai ieš atnit iežas sápmelažžan, ja juogo galggai alddis leat sámegiella ruovttugiellan, dahje lea leamaš váhnen dahje áhkku/áddjá geas lea leamaš sámegiella ruovttugiellan. Dasto jerrojuvvui deavddátgo don daid eavttuid, ja gažaldahkii lei vejolaš fástidit 1. “Deavddán”, 2. “In deavdde” dahje 3. “In dieđe”.

Dat geat devde eavttuid galge vástidit 40. gažadaga maid. Das jerrojuvvui leatgo registrerejuvvon Sámedikki jienastuslogus? Lei vejolaš vástidit: 1. “Juo, ledjen juo registrejuvvon mannan válggas 1993”, 2. “Juo, lean registreren iežan maŋŋá” dahje 3. “In. In leat registrerejuvvon”.

41. Hvilke av de følgende årsaker er grunn til at du ikke har registrert seg i samemantallet?
(Du kan sette flere kryss)

- 104 Ønsker ikke å registrere meg, fordi det ikke er viktig for meg
- 105 Jeg er motstander av at det skal eksistere et slikt manntall
- 106 Jeg er i mot at Sametinget eksisterer
- 107 Kjenner ikke til hvordan jeg skal gjøre det
- 108 Kjenner ikke til hva Sametinget gjør
- 109 Det finnes ikke partier/lister som kan representere meg
- 110 Annen årsak _____

Govus 2: Riikkaidgaskasaš guorahallan našunála identitehta birra. Gažaldat manne olbmot eai leat registreren iežaset Sámedikki jienastuslohkui. Gáldu: Kalgraff Skjåk ja Bøyum 1995: Mielddus 1 s. 13

Sámediggi háliidii maid diehtit manne olbmot eai lean registreren iežaset Sámedikki jienastuslohkui vaikko devde eavttuid beassat dohko. Govvosis 2 čájehuvvojit molssaeavttut maid vehkiin olbmot sáhtte čilge dan.

1. In háliit registreret iežan dannego ii leat dehálaš munnje.
2. Mun vuosttildan dákkár registtara Leahkima.
3. Mun vuosttildan Sámedikki Leahkkima.
4. In dieđe mo dan dahká.
5. In dieđe maid Sámediggi bargá.
6. Ii gávdno bellodat mii sáhtta ovddastit mu.
7. Eará sivva _____.

Guorahallama metoda ja doallelašvuotta

Guorahallamis ledje fárus guokte joavkku dahjege välljenmuni maid Statens Datasentral (Stáhta Diehtaguovddáš) välljii Norgga guovddáš álbmotregisttaris juovlamánus 1994. Informánttat galge leat 16-79 jahkásaččat. Vuosttaš välljenmunis ledje 2.300 olbmot miehta riikka. Dain vástidedje 1.527 gažaldagaide. Nubbi välljenmunis ledje 699 olbmo Finnmárkkus ja gávcci giełddas Romssas (Báhccavuona, Gálssa, Ivggu, Oamasvuona, Gáivuona, Skiervvá, Ráissá ja Návuona suohkanat). Dain vástidedje 459:s gažaldagaide.

Raporttas boahťa ovdan maid jienastangelbbolaččat - nappo informánttat agis 19-79 jagi - leat vástidan gažaldagaide Sámedikki birra. Riikkaviidosáš välljenmunis ledje 1.449 informántta dán agis ja Tromssa/Finnmárkku välljenmunis ledje 442 informántta geat ledje agis 19-79 jagi.

Dáid vástádusaid vuđol leat Kalgraff Skjåk ja Bøyum (1995: 18) gávnnahan ahte ledje birrasiid 56.000 sápmelačča Norggas agis 19-79 jagi 1995. Seammás ledje Sámedikki jienastuslogus 7 236 olbmo. Soai leaba geavahan 90 proseantta konfideansaintervállá rehkenastidettiin guorahallama jáhkehahttivuođa. Bajimus intervállarádjá lea 73.803 ja vuolimus intervállarádjá lea 38.044. Dát mearkkaša ahte lea 90 proseantta jáhkehahti ahte sápmelaččaid duohta lohku 1995 lei gaskal 73.803 ja 38.044.

Informánttaid mearri lea nu stuoris ahte guorahallan deavdá gáibádusaid maid International Social Survey Programme (ISSP) lea bidjan dákkár deaivilisvuhtii. ISSP mielde 1.000 vástideaddji leat unnimus mearrin, ja 1.400 vástideaddji leat välljenmunnesturrodaga norbman. Dat addá dohkálaš unna boastomargiinnaid, seammás go golut dákkár guorahallamiid čađaheamis eai šatta badjelmearálaččat (Ib 1995: 9). Kalgraff Skjåk ja Bøyum (1995, 17) ákkastallaba maid ahte lea jáhkehahti ahte sápmelaččaid duohta lohku lea lagat 56.000 go goappáge intervállarájá.

Mii eat leat dattetge gávdnan olles sápmelaš álbmoga logu dáinna guorahallamiin. Das lea dušše sáhka sápmelaččain geat leat 19-79 jahkásaččat. Dan lohku fertet vel lasihit 0-18-jahkásaš ja badjel 79-jahkásaš sápmelaččaid logu. Ii leat vejolaš gávdnat sihkkaris loguid dán guovtti ahkejoavkkus, muhto lea vejolaš ráhkadit estimáhta guovtte dieđu vuodul. Vuosttaš diehtu lea galle ássi ledje Norggas 1.1. 1995 ja nubbi diehtu lea galle proseantta álbmogis ledje 0-18 jagi ja badjel 79 jagi. Daid dieđuid gávdná Statistisk Sentralbyrå -SSB (Statistihkaid Guovddášdoaimmahaga) diehtobánkkus neahtas (SSB 2017). Olles Norgga veahkádagas ledje 4 348 410 olbmo. Ahkejoavkkus 19-79 ledje 3 116 689, mii lea 71,7 proseantta. Nuppiin sániin leat 28,3 proseantta álbmogis 0-18 jagi ja badjel 79 jagi. Mii eat dieđe, lea go sápmelaččain seammá ahkejuohku go álbmogis muđui. Muhto jos lea, de sáhtta gorrelogu mielde rehkenastit gallis gullet ahkejoavkkuide vuollel 19-jahkásaš ja badjel 79-jahkásaš sápmelaččaide. Vástáduš lea 22 103. Sápmelaččaid olles lohku 1995 livččii dán árvvu mielde 78 100.

Dan maŋŋá Sámedikki rievdadii Sámi jienastuslogu eavttuid ja attii vejolašvuoda sápmelaččaide čálihit iežaset jienastuslohku jos atnet iežaset sápmelažžan ja unnimustá okta máttarváhnen lei hállan dahje hállá sámegeiela ruovttugiellan. Danne sápmelaččaid lohku dáidá leat lassánan, ja 100.000 sápmelačča lei jáhkehahti lohku jagis 2007. Ii leat goit jahkehahti ahte sápmelaččaid lohku lea geahpánan 2017 rádjái.

Sámegeielagiid gáldut Norggas

Mu váldogáldu sámegeielagiid lohku Norggas lea iskkadeapmi maid Sámi giellaráđi čadahehii jagi 2000 (Ravna 2000a; Ravna 2000b). Sámi giellaráđđi lei Sámedikki vuollásaš orgána, ja Sámediggi lei ruhtadan daid dieđuid háhkama. Sámi ealáhus- ja guorahallanguovddáš Deanus čadahehii ges geavatlaš bargguid.

Norggas leat maid guokte eará buorre gáldu, gos gávdná dehálaš dieđu sámegiela dilis. Sámediggi čoaggá dieđu Sámi mánáidgárddiin mas bohtet ovdan sihke mánáidgárddiid ja mánáid logut ja das leat dieđut mánáidgárddiid giellageavaheamis. Visot dát dieđut leat jahkásaččat almmuhuvvon *Sámi logut muitalit* raportaráiddus 2007 rájes. (Sámi allaskuvla 2007-2017.)

Nubbi buorre gáldu lea *Grunnskolen's informasjonssystem* på internett- GIS (Vuodđoskuvlla diehtujuohkinvuogádagas Interneahtas) mas gávdná dieđuid sámegiela geavaheamis Norgga vuodđoskuvllain. Das leat dieđut galli mánás lea sámegiella 1. giellan, 2. giellan dahje eará sámegiela fáaldat vuodđoskuvllas. Jagi 2007 lei vel vejolaš gávdnat dieđu sihke ovttaskas skuvllain, gielddain, fylkkain ja riikkadásis. Dieđut ledje maid sirrejuvvon kategoriijaide nu ahte lei vejolaš oaidnit leago sáhka davvi-, julev- dahje máttasámegiela, mii geavahuvvui oahpahušgiellan dahje fálojuvvi nubbin giellan. (*Grunnskolen's informasjonssystem* på internett 2017.)

Dat gáldu ii leat šat nu buorre go eiseváldit leat heaitán almmuheamis dárkilis dieđuid gielddaid ja skuvllaid dásis dannego atnet sámegiela dieđuid sensitiivan. Fylkka ja riikkadásis leat ain vejolaš gávdnat dieđuid rabas gáldus, ja dutkama várás sáhtta ohcama vuodul fidnet dárkilut dieđuid oahpahušdirektoráhtas (Rasmussen 2015a) Riikkadási dieđut almmuhuvvojit dattetge bajábeale namuhuvvon Sámi logut muitalit raportaráiddus juohke jagi.

Sámi giellaráđi guorahallan

Sámi giellaráđi guorahallan jagi 2000 lea viidámus guorahallan mii lea dahkkon sámegiela geavaheamis Norggas goassege, ja das gádná olu miellagiddevaš dieđuid. Oassi dán guorahallamis lea iskkadeapmi,

maid OPINION-didoštallanfitnodat čađahii. Sii jerre 5 751 olbmos sin giellamáhtu birra dihto guorahallanguovllus. Dain ledje 17 proseantta dahje 954 sámegiellaga. Guorahallanguvlui gulai: Olles Finnmárku, Davvi-Romsa, vihtta gieldda márkosámeguovllus, guokte gieldda julevsámeguovllus ja čieža gieldda máttasámeguovllus. (Ravna 2000a, 1, 8.)

Okta boađus lei ahte guorahallanguovllus ásse 16.000 sámegiellaga, geat ledje badjel 18 jagi. Eará gálduid vuodul gávnnavuvui, ahte muđui Norggas áppet 5.000 sámegiellaga ja oktiibuot leat 4.000 sámegiela máná ja nuora, geat leat vuollel 18 jagi. (Ravna 2000 a: 14-15.) Mañimuš lohku orru leamen menddo stuoris. Dat ii doala deaivása obba dallege, jos eanaš mánát, geat leat sámi mánáidgárddiin ja geat ohppet sámegiela skuvllas, loahpa loahpas šaddet sámegiela. Danne árvvoštalan ahte iskkadeami boađus mas daddjo ahte ledje 25000 sámegiela Norggas jagi 2000, lea veahá menddo stuoris.

Ferte maid guorahallat iskkadeami kritihkalaččat dannego das geavahuvvui viehka láivves meroštallan sámegiela. Sámegiela adnojuvvojit buohkat geat áddejit beaivválaš ságastallama sámegillii. Joatkkagažaldagain leat čielggadan man buorre sámegiela máhttu sámegiela lea. (Ravna 2000a, 1, 6, 9, 20). Mun namuhan dás dušše moadde čuoggá, ja ávžžuhan iežan lohkkiiid lohkat Sámi giellaráđi raporta:

- 10 % sámegiela áddejit sámegiela, muhto eai máhte hállat giela
- 31 % sámegiela eai máhte lohkat sámegiela
- 46 % sámegiela eai máhte čállit
- Sámegiela sámegiela máhtus leat stuorra erohusat guovllus guvlui. Muhtin mearrasámeguovlluin leat 90 proseantta analfabehtat iežas gielas

Man ollu sámegiela geavahit sámegiela, lea maid guorahallon (Ravna 2000a, 6, 22):

- Bealli sámegiela geavahit sámegiela beaivválaččat earret máttasámiin geain dušše 19 proseantta vástidit ahte geavahit giela beaivválaččat.
- 24 % máhttet sámegiela buorebut go eará giela
- 54 % máhttet eará giela buorebut go sámegiela. Eanaš oktavuodain, muhto ii fal álo lea eará giella dárogiella.
- 2/3 oassi sámegiela dovdet dárbbu máhhtit sámegiela buorebut

Guorahallanguovllu olggobealde ii leat diehtu, makkár sámegiela olbmot máhhtet.

Muhto guorahallanguovllus leat olbmot vástidan, makkár sámegiela sii áddejit. (Ravna 2000a, 14):

- 14 550 olbmo áddejit davvisámegiela
- 1 700 olbmo áddejit julevsámegiela
- 1 000 olbmo áddejit máttasámegiela
- 500 olbmo áddejit eará sámegiela

Ii sáhte bidjat dáid olbmuid loguid oktii ja gávnnahit sámegiela logu. Sivvan dasa lea ahte vástádusaid mielde muhtin olbmot áddejit eanet go ovttá sámegiela. Dat lohku lea dattetge unnit go logi proseantta. Danne lea eandalit mátta- ja julevsámegiela lohku stuorát go duohta lohku.

Veaháš erenoamáš lea maid dat, ahte eanaš olbmot geat áddejit eará sámegiela go davvi-, julev- ja máttasámegiela, ássat Máttá-Várjjagis, Deanus ja Finnmárkkku riddogielddain (Ravna 2000b, 4-5). Lea veaháš váttis analyseret dáid bohtosiid, muhto dán guovllus ássat sihke nuorttalašgiela, anárašgiela ja gielddasámegiela hállit. Sáhtta leat nu ahte dátge hállit leat vástidan guorahallamis. Muhtimat, geat leat vástidan ahte máhhtet eará sámegiela, soitet leat mearrasápmelaččat dahje márkosápmelaččat, geat eai ane iežaset suopmana gullevažžan davvesámegillii.

Maid logut muitalit?

Bajábeale logut čujuhit dasa ahte birrasiid 75 proseantta Norgga beale sápmelaččain eai máhte sámegiela ja 25 proseantta máhttet. Dattetge lea sámegiella beaivválaš geavahusas, vaikko mearkkat giellamolsumis leat čielgasit oidnosis. Boahťá maid čielgasit ovdan ahte buot sámegielat olbmot eai geavat sámegiela beaivválaččat. Máttasámegiellagiin dilli lei vearrámus go badjel 80 proseantta eai sámástan beaivválaččat jagi 2000. Eará giellamolsunmearka lea ahte bealli sámegiellagiin lohket iežaset máhttit eará giela buorebut go sámegiela. Dat ge ii leat nu čielga mearka. Sáhtta baicce leat nu ahte muhtin olbmuid guovdu dát seammá mearkkat duodaštit giellamolsuma jorgalahttima ja dan ahte olbmot leat oahppamin sámegiela. Dat sáhtta leat sivvan dasa ahte sii máhttet eará giela buorebut, eaige geavat sámegiela beaivválaččat. Sámedikki giellaiskkadeamis boahťáge ovdan ahte viehka stuorra oassi - 25 proseantta - sámegiellagiin leat oahppan sámegiela nuorran ja olles olmmošin. 10 proseantta nuorran, 15 proseantta ollesolmmožin ja 75 proseantta leat ges oahppan sámegiela mánnán. (Rávna 2000a, 15.)

Buorre mearka lea almmatge dat ahte oalle ollu mánát ja nuorat juogo máhttet sámegiela dahje ohppet dan skuvllas ja mánáidgárddiin. Galgga maid atnit buorrin mearkan, ahte sámegiela sirdáseapmi mánáide dáhpáhuvvá eanaš ruovttuin gos lea okta sámegiela hálli. Guokte goalmát oassi sámegielat váhnemiin muitalit giellaiskkadeamis ahte sin mánát máhttet sámegiela. (Ravna 2000a: 30.) Seammás lea diedusge heajos mearka ahte okta goalmátoassi sámegielat mánnáolbmui ii leat sámástan iežaset mánáiguin. Deattuhan ahte dát ledje jagi 2000 iskkadeami bohtosat ja dálá dilis dáidá stuorát oassi sámegielat váhnemiin oahpahit sámegiela mánáide. Earret eará mu dutkanbargu (2014, 139-142) Deanu ja Ohcejoga gielddain čájeha ahte sámegiela sirdáseapmi mánáide lea lassánan.

Mo mihtidit vehádatgiela dili?

Dutkit geat guorahallet vehádatgielaid dili, dadjet dávjá, ahte sii dutket vehádatgiela ceavzinnávccaid (Gč. Fishman 1991; 2001; Hyltenstam ja Stroud 1991; Hyltenstam et.al 1999; Landweer 2008; UNESCO 2003; 2009; 2011). Giela ceavzinnávccaid sáhtta gávnnahit mángga vuogi mielde, ja mun namuhan dás dušše muhtin faktoriid maid livččii dehálaš dutkat Sámis oažžut čielgasa makkár ceavzinnávccat sámegeielain leat. Sáhtta ovdamearkka dihte dutkat almmolaš doaladumiid ja eandalit makkár lágat ja prográmmat leat ásahuvvon suodjalit vehádatgiela. Norggas bohtet almmolaš doaladumit ovdan omd.: Vuodđolágas § 108, Sámediggelágas, Giellalágas (mii rivttiid mielde lea Sámelága oassin), Oahpahuslágas ja Báikenammalágas. Sihke Giellaláhka ja Oahpahusláhka addet nannosut vuoigatvuodaid sámegeiellagiidda Sámegeiela hálddašanguovllus go eará sámi guovlluin. Lágaid ollašuhttin lea maiddái okta dutkanvejolašvuolta, man mielde sáhtta árvvoštallat gielladili.

Lea maid vejolaš dutkat, makkár doaladumit leat olmmošjoavkkus, dán oktavuodas sápmelaččain, iežas giela hárrái. Sámi giellaráđi iskkadeamis leat ollu dieđut sámegeiellagiid doaladumiid birra, muhto lea uhccán diehtu das, maid sápmelaččat, geat eai máhte sámegeiela, oaivvildit! Maid mii leat oaidnán, lea leamaš čielga dáhttu ealáskahttit giela skuvlla ja mánáidgárddi bokte. Mánáid lohku sámi mánáidgárddiin lea lassánan ja maiddái daid mánáid lohku, geat lohket sámegeiela nubbin giellan lassánii bures 2006 rádjái. Dan maŋŋá 2015 rádjái lohku geahpánii 41,6 proseantta, muhto geahpáneapmi ii dáidde leat váillelaš beroštumi dihte, muhto ođđa oahppoplánabuktosa boadus (Rasmussen 2015, 22; Todal 2011, 35-41).

Vehádatgielagiid ahkejuohkáseapmi lea maid okta dutkanfáttáin. Dalle sáhtta dutkat, galle máná ja nuora máhttet giela gaskaahkásaččaid ja boaresolbmuid ektui ja árvvoštallat, man bures giela sirdáseapmi dáhpáhuvvá ollesolbmuin mánáide. Juste giela sirdáseapmi mánáide juogo ruovttus dahje oahppoásahusaid bokte adnojuvvo buot deháleamos áššin vehádatgiela seilluheamis.

Vehádatgielatjoavkku sturrodat iežas etnalaš joavkkus ja guovllu álbmogis adnojuvvo maid dehálaš faktorin vehádatgiela ceavzinnávccaid mihttideamis, ja dasa lassin sáhtta dutkat makkár almmolaš fáladagat gávdnojit vehádatgillii ja leago sierra bargomárkan vehádatgiellagiidda.

Loahpaheapmi

Sámegielain lea giellamolsun joavdan guhkás, muhto sápmelaččat leat maid álgán jorgalahttit giellamolsuma ja danne sáhtta gohčodit dálá áiggi ealáskahttináigodahkan. Dattetge sápmelaččat leat dál juohkásan giellamáhtuid mielde. Vejolaččat eanet go 75 000 sápmelačča eai máhte sámegiela dušše Norggas, ja sis leat earálagan dárbbut identitehtanannejeaddji, kultuvra- ja gielaovddideaddji doaimmaide go sámegielat sápmelaččain.

Lean ovdanbuktán ahte aktiiva leat unnit aktiiva giellageavaheaddjit go sámegiela. Sámegiela giin leat nana vuoigatvuođat ráddjejuvvon guovllus sihke joavkun ja ovttaskas olmmožin. Sis leat eará dárbbut go sis geat eai máhte sámegiela. Dákkár dárbbut leat ovdamearkka dihte sámegielat oahpahuš, media, dearvvasvuođabálvalusat ja bargosajit.

Boahte áiggi gielladilli lea vejolašvuođaid ja beroštumi veagas. Okta vuohki lasihit sámegiela giin lea addit buot sápmelaččaide vuoigatvuođa ealáskahttit iežaset giela. Dat mearkkašivččii ahte giellabeassi, giellalávgun ja sámegielat oahpahuš šaddá buot sápmelaččaide vuoigatvuohtan.

Sáhtta maid addit buot sápmelaččaide vuoigatvuođa geavahit sámegiela eiseváldiid guovdu beroškeahhtá das gos riikkas orrot. Dákkár vuoigatvuođat leat dál ráddjejuvvon giellahálldašanguovlluide.

Mu árvoštallan lea maid ahte ealáskahttinbargu ii sáhte lihkostuvvat dušše dainna ahte lága mielde dahká ealáskahttima sápmelaččaid vuoigatvuohtan. Mii dárbbášit maiddái fágaolbmuid geat sáhttet čađahit ealáskahttima iežaset bargguid bokte. Dasa dárbbáša oahpu ja livččii vuoiggalaš gáibidit ahte alitoahpu ásahusat fáallet giellaealáskahttima oahppofálaldahkan. Dat livččii vuohki háhkat sámeservodahkii boahhte buolvva giellabargiid.

Loahpaloahpas

Mánegasat háliidivčče sihkkarit diehtit mo sápmelaččat čilgejedje dan ahte eai leat čálihan iežaset Sámedikki jienastuslohkui. Dat ii ovdanbuktojuvvo raporttas, dušše mildosis, govvosis maid ferte ieš dulkot (Kalgraff Skjåk ja Bøyum 1995, 53). Dan mielde orru leamen nu ahte:

- 45 proseantta eai háliit registreret iežaset dannego ii leat dehálaš sidjiide
- 9 proseantta vuosttildit Sámedikki jienastuslogu leahkima
- 9 proseantta vuosttildit Sámedikki leahkkima.
- 0 proseanta ii dieđe mo registrere iežas Sámedikki jienastuslohkui
- 9 proseantta eai dieđe maid Sámediggi bargá.
- 0 proseanta ii gávna bellodaga mii sáhtta ovddastit su.
- 27 proseanttas lea eará sivva

Dalle go NSD - Norgga servodatdieđalaš diehtobálvalus - čađahii iežas guorahallama jagi 1995 ledje 7.236 olbmo Sámedikki jienastuslogus. Jagi 2017 ledje 16 958 olbmo Sámedikki jienastuslogus (Sámediggi 2017). Livččii miellagiddevaš dutkat manin sápmelaččat geat eai lean ovdal jienastuslogus, dál leat välljen registreret iežaset go dasa ge ii oro leamen dušše okta vástáduš.

Gáldut

Grunnskolen informasjonssystem på internett 2017. Online: <http://www.wis.no/gsi/>

Hyltenstam, Kenneth ja Christopher Stroud. 1991: *Språkbyte och språkbevarande: om samiskan och andra minoritetsspråk*. Lund: Studentlitteratur.

Hyltenstam, Kenneth, Christopher Stroud, ja Mikael Svonni 1999: ”Språkbyte, språkbevarande och revitalisering. Samiskans stelling i svenska Sápmi”. Hyltenstam, Kenneth (doaim.) *Sveriges sju inhemska språk – ett minoritetsspråksperspektiv*. Studentlitteratur. Lund. s, 41-97

Kalgraff Skjåk, Knut ja Bjug Bøyum 1995: *Intervjuundersøking om nasjonal identitet 1995*. NSD rapporter nr 103. Norsk Samfunnsvitenskapelig Datatjeneste (Norgga Servodatdieđalaš Diehtobálvalus). Bergen. Online: http://www.nsd.uib.no/om/rapport/nsd_rapport103.pdf Lohkkojuvvon: 17.12. 2017.

Landweer, Lynn 2008: *Endangered Languages. Indicators of Ethnolinguistic Vitality*. Originála deaddiluvvon čállošis Notes on Sociolinguistics. 5.1. 5–22. Online: <http://www-01.sil.org/sociolx/ndg-lg-indicators.html> Lohkkojuvvon 20.12. 2017

Pettersen, Torunn 2012: *Sápmelaččat Norggas - 40 jagi 40 000?* Sámi logut muitalit 5: Čielggaduvvon sámi statistihkka 2012, doaim. Else Grete Broderstad, Magritt Brustad, Kevin Johansen, Paul Inge Severeide ja JonTodal , 18–21. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.

Rasmussen, Torkel 2015a: Iežan vásáhusat go čálle artihkkala *Sámegiella vuodđoskuvllas ja joatkkaoahpahasas* girjái Sámi logut muitalit. Čielggaduvvon sámi statistihkka 2015.

Rasmussen, Torkel 2015b: *Sámegiella vuodđoskuvllas ja joatkkaoahpahasas*. Girjjis: Broderstad, Else Grete, Magritt Brustad, Kevin Johansen, Paul Inge Severeide & Jon Todal. Sámi logut mitalit. Čielggaduvvon sámi statistihkka 2015. Raport Sámi allaskuvla 1/2015. s. 17-43.

Rasmussen, Torkel 2005: *Jávohuvvá ja ealáska. Davvisámegiela giid demografiija ja buolvvaidgaskasaš sirdáseapmi Norggas ja Suomas*. Sámegiela váldofágadutkamuš. Romssa Universitehtta. Romsa.

Ravna, Ellen 2000a: *Tabellagihpa. Iskkadeapmi mo ovttaskas olbmot sámi guovlluin geavahit sámegiela*. OPINION ja Sámi ealáhus- ja guorahallanguovddáš. Deatnu.

Ravna, Ellen 2000b: *Raporta. Iskkadeapmi sámegiela geavaheami birra*. Sámi giellaráddi ja Sámi ealáhus- ja guorahallanguovddáš. Deatnu.

Sámediggi 2017: *Jienastuslohku*. Norgga Sámedikki ruovttusiidu interneahras. Online: <https://samediggi.no/Valga/Jienastuslohku>. Lohkkojuvvon 16.12. 2017.

SSB 2017: Statistisk Sentralbyrå. Oslo. *Historisk statistikk*. Online: <http://www.ssb.no/a/histstat/tabeller/3-13.html>). Lohkkojuvvon 16.12. 2017.

Todal, Jon. 2011: *Duodalaš njiedjan fágas sámegiella nubbingiellan*. Sámi logut mitalit 4. Čielggaduvvon sámi statistihkka 2011, doaim. Else Grete Broderstad, Magritt Brustad, Johan Ailo Kalstad, Paul Inge Severeide ja Jon Todal , 19–43. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.

Todal, Jon 2002: *... jos fal gáhttet gollegielat*” Vitalisering av samisk språk i Noreg på 1990-talet. Dr.art gráda nákkosgirji. Romssa universitehtta. Romsa.

UNESCO 2003: *Language Vitality and Endangerment. Document submitted to the International Expert Meeting on UNESCO Programme Safeguarding of Endangered Languages Paris, 10–12 March 2003*, doaim. Intangible Cultural Heritage Unit's Ad Hoc Expert Group on Endangered Languages. Paris: UNESCO.

UNESCO 2009: *Endangered languages*. Online: <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/endangered-languages/> Lohkkojuvvon 16.10. 2011.

UNESCO 2011: *Atlas of the World's Languages in Danger*. Online: <http://www.unesco.org/culture/languages-atlas/> Lohkkojuvvon 16.10. 2011.

Lágat maidda čujuhan artihkalis gávdno Lovdata-nammasaš siiddus internehtas. Online: <http://www.lovddata.no/all/index.html>

Dutkansearvi
Saamen kielen ja kulttuurin tutkimusseura